

گزارش پژوهشی ۱۵۰

بررسی مقایسه‌ای دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد در جهان



پژوهشگر:
دکتر آرش فرهودی



گزارش پژوهشی

سال شانزدهم، شماره ۱۵۰، دی ماه ۱۴۰۲

بررسی مقایسه ای دادگاه های ویژه مبارزه با فساد در جهان

پژوهشگر: دکتر آرش فرهودی

ویرایش و صفحه آرایی: محمد روشنی

انتشارات سازمان بازرسی کل کشور

مرکز آموزش و پژوهش های سلامت اداری و مبارزه با فساد

مطالب مندرج در این گزارش نشانگر دیدگاه نویسنده آن است

و لزوماً نمایانگر دیدگاه سازمان بازرسی کل کشور نیست.

کلیه حقوق این اثر متعلق به سازمان بازرسی کل کشور می باشد و هرگونه انتشار بدون مجوز، غیرمجاز است.

تهران: خیابان آیت الله طالقانی، تقاطع شهید سپهبد قرنی، سازمان بازرسی کل کشور

شماره تماس: ۰۶۱۳۶۳۰۹۴ • Bazrasi.nashr@136.ir

فهرست

پیشگفتار.....	۳
بخش ۱: مقدمه	۵
بخش ۲: بررسی اجمالی؛ دادگاه‌ها و قضات ویژه مبارزه با فساد در جهان	۸
بخش ۳: دلایل تشکیل دادگاه ویژه مبارزه با فساد	۱۶
۱-۳. کارایی	۱۶
۲-۳. سلامت	۲۶
۳-۳. تخصص	۲۹
بخش ۴: گزینه‌های طراحی سازمانی	۳۲
۱-۴. ارتباط دادگاه ویژه مبارزه با فساد با نظام قضایی مرسوم	۳۲
۲-۴. اندازه دادگاه: تعداد قضات دادگاه ویژه مبارزه با فساد	۴۰
۳-۴. گزینش و برکناری قضات	۴۳
۴-۴. صلاحیت ذاتی دادگاه مبارزه با فساد: دادگاه به چه پرونده‌هایی رسیدگی می‌کند؟	۴۶
۵-۴. ارتباط با مقامات قضایی	۵۱
بخش ۵: نتیجه‌گیری	۵۶
منابع	۵۸

پیشگفتار

دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد، به‌صورت روزافزون به‌عنوان ویژگی راهبردهای کشورهای مختلف برای تسریع و اصلاح روند مبارزه با فساد مورد توجه قرار گرفته‌اند. علت تشکیل چنین دادگاه‌هایی، رفع نگرانی‌های موجود در خصوص تولد دادگاه‌های معمول برای رسیدگی دقیق، سریع و منصفانه به پرونده‌های فساد است؛ اگرچه روال قطعی مشخصی برای نحوه عملکرد چنین دادگاه‌هایی وجود ندارد؛ لیکن بررسی مدل‌ها و تجربیات موجود در عرصه بین‌المللی راهنمای بسیار خوبی برای تبادل دانش فنی و تجربیات در این زمینه خواهد بود.

تعداد دادگاه‌های ویژه و تخصصی مبارزه با فساد تا اواسط سال ۲۰۲۲ در مجموع به ۲۷ مورد رسیده و در دهه گذشته به‌طور میانگین هر سال دو دادگاه جدید به مجموع این دادگاه‌های تخصصی افزوده گردیده که این موضوع حاکی از توجه روزافزون کشورهای مختلف به اهمیت و لزوم تأسیس چنین دادگاه‌هایی است.

عمده‌ترین دلیل پایه‌گذاری دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد نیز حصول اطمینان از سلامت رویه‌های قضایی برای حصول نتیجه مطلوب و اجرای عدالت در پرونده‌های فساد است.

گزارش پژوهشی حاضر از منابع به‌روز و معتبر در پژوهش‌های مربوط به دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد است که در سال ۲۰۲۲ توسط مؤسسه تحقیقات و منابع مبارزه با فساد (U4) منتشر گردیده و بررسی مقایسه‌ای جامعی در این خصوص ارائه می‌دهد.

بررسی‌های مقایسه‌ای و تجزیه و تحلیل‌های این گزارش برای تمامی افراد علاقمند به نحوه و علل تشکیل و چگونگی عملکرد دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد مفید خواهد بود. امید است گزارش حاضر بتواند زمینه پژوهش‌های بیشتر در این زمینه را فراهم نماید.

مرکز آموزش و پژوهش‌های سلامت اداری و مبارزه با فساد

بخش ۱: مقدمه

بسیاری از کشورها در تلاشی مداوم برای مقابله با فساد و جرائم مرتبط با آن اقدام به تأسیس و سازمان‌دهی دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد کرده‌اند که از مؤسسات دادگستری مرسوم مجزا می‌باشد. آشناترین نمونه از این نهادهای ویژه مؤسسات موسوم به نهادهای مبارزه با فساد (ACAs)^۱ است که نوعاً برخی اشکال قدرت تحقیقی و یا تعقیبی را به خدمت می‌گیرند. بسیاری از کشورها نهادهای مختلفی برای مبارزه با فساد دارند و در حال حاضر تحقیقات و تفسیرهای حقوقی زیادی در زمینه مدل‌های نهادهای مبارزه با فساد وجود دارد.^۲ دیگر اشکال ویژه مثل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد بسیار مورد توجه قرار گرفته‌اند. هرچند این نهادها به اندازه نهادهای مبارزه با فساد فراگیر نیستند؛ اما بسیاری از کشورها، واحد، بخش قضایی ویژه یا مجموعه قضاتی برای تمرکز بر پرونده‌های مرتبط با فساد دارند که به‌طور انحصاری یا اساسی روی این موضوع کار می‌کنند. بسیاری دیگر از کشورها در حال حاضر در فکر ایجاد چنین دادگاه‌های ویژه‌ای هستند. هرچند مجموعه مقالات زیادی به موضوع کلی‌تر تخصص‌گرایی قضایی پرداخته‌اند^۳ اما تجزیه و تحلیل‌های مدون و مقایسه‌ای اندکی وجود دارد که به‌طور اختصاصی به دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد پرداخته باشند.

در سال ۲۰۱۶ با تمرکز بر دلیل اصلی شکل‌گیری و گزینه‌های طراحی این نهادها به بررسی مقایسه‌ای ۱۷ دادگاه ویژه مبارزه با فساد که در آن زمان مشغول به کار بودند، پرداخته شد؛ به این ترتیب اولین گام‌ها برای پر کردن این شکاف برداشته شد^۴. اولین شماره نشریه U4 مبتنی بر

1. anti-corruption agencies

۲. برای مثال کوریس، ۲۰۱۴؛ جانسون و همکاران، ۲۰۱۱؛ میگر، ۲۰۰۴؛ OECD، ۲۰۱۳؛ UNDP، ۲۰۱۶.

۳. برای مثال باوم، ۲۰۱۱؛ کرام‌کوو و ولش، ۲۰۱۳؛ زیمر، ۲۰۰۹.

۴. استفنسون و شوته، ۲۰۱۶.

۵. کورن (۲۰۲۱) از اطلاعات مقاله ۲۰۱۶ ما برای تجزیه و تحلیل اولیه برخی جنبه‌های دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد استفاده کرد.

بررسی منابع ثانویه در ارتباط با طیف گسترده‌ای از کشورهای مختلف و مصاحبه با نقش‌آفرینان اصلی در پنج کشور شامل اندونزی، کنیا، فیلیپین، اسلوواکی و اوگاندا بود که به‌نوعی دارای دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد بودند. نتایج مطالعات موردی چهار کشور براساس این کار میدانی در ژوئن ۲۰۱۶ منتشر شد.^۱ از زمان انتشار نسخه مروری اولیه، دادگاه مبارزه با فساد بلغارستان عملاً دیگر وجود خارجی ندارد و به‌نظر می‌رسد دادگاه افغانستان نیز منحل شده است. دادگاه مکزیکی عملاً فعال نیست در حالی که بیش از پنج سال است که قوانین اجرایی برای رسیدگی به چنین پرونده‌هایی در این کشور وجود دارد. درعین حال در طول این مدت دست‌کم ۹ کشور دیگر دادگاه‌های مبارزه با فساد دایر کرده‌اند.

مقاله به‌روزرسانی‌شده فعلی اصلاحیه‌ای بر مطالعه سال ۲۰۱۶ و پیشرفت‌های انجام‌شده در این زمینه است. ۱۳ دادگاه دیگر به تجزیه و تحلیل‌ها و دسته‌بندی دادگاه‌های مبارزه با فساد اضافه شد، از جمله ۳ دادگاه در اروپای شرقی که در گزارش‌های قبلی به آن‌ها پرداخته نشده است. طراحی دادگاه‌های جدید به ما امکان دسته‌بندی دادگاه‌ها را داد تا با توجه به کارکردهایشان، اندکی تغییر در آن‌ها ایجاد نماییم؛ هرچند بیش از هر مدل دیگری شاهد نمونه‌سازی و همگرایی بوده‌ایم. دادگاه‌های جدید به‌جای این‌که مشاهدات مطالعه اولیه را به چالش بکشند، بیشتر با آن همسو هستند. مشابه مطالعه قبلی، بحث جدید نیز مبتنی بر بررسی عمومی منابع ثانویه و مطالعات موردی و دقیق کشورهای منتخب است. در این متن چهار کشور ماداگاسکار^۲، اوکراین^۳، زیمبابوه^۴ و آلبانی^۵ را بررسی خواهیم کرد.

۱. شوته، ۲۰۱۳؛ استفنسون، ۲۰۱۶.

۲. شاتز، ۲۰۱۹.

۳. کوز و استفنسون، ۲۰۲۰؛ وگن و نیکلاویوا، ۲۰۲۱.

۴. موندوپا، ۲۰۲۱.

۵. گونجیک، ۲۰۲۲.

نسخه جدید از همان ساختار پیشین پیروی می‌کند. بخش دوم شرحی بر تعاریف کاربردی «دادگاه ویژه مبارزه با فساد» است و کشورهای دارای چنین تشکیلاتی را که در این مطالعه مرور شده‌اند، فهرست می‌کند. بخش سوم به بحث در مورد سه دلیل اصلی برای تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد - کارایی، سلامت و تخصص - می‌پردازد و در خصوص هر یک از مشاهدات مقدماتی ارائه می‌نماید. بخش چهارم نیز در مورد طراحی سازمانی است؛ این بخش تنوع دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد موجود را نشان می‌دهد و به مسائل کلیدی طراحی می‌پردازد که برای راه‌اندازی یا اصلاح چنین دادگاه‌هایی باید در نظر گرفته شوند. یک خلاصه کوتاه نیز به بررسی اجمالی موضوعات اصلی این مقاله می‌پردازد و خواستار سرمایه‌گذاری برای تحقیق و شفاف‌سازی اطلاعات است تا کارایی و تأثیر این تخصص‌گرایی به شکلی موثرتر ارزیابی شود.

نسخه جدید تحقیق فعلی نیز همچون نسخه اصلی منتشر شده توسط مؤسسه منابع مبارزه علیه فساد (U4) در تلاش است بهترین رویه‌های کاری برای ارزیابی نظام‌مند عملکرد سیستم‌های دادگاهی موجود را ارائه کند. با توجه به محدودیت‌های زمانی، فضایی و اطلاعاتی چنین تجزیه و تحلیلی خارج از دامنه اهداف این نوشتار است. به خصوص نبود هرگونه اطلاعات زمینه‌ای نظام‌مند همچنان مانعی بر سر راه ارزیابی کلی خوب و بد این اختصاص‌گرایی است. هدف از این نسخه در ساده‌ترین حالت، مروری بر انواع دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد و تأکید بر برخی بده‌بستان‌ها و چالش‌های کلیدی است که در طراحی چنین نهادهایی باید در نظر داشت.

بخش ۲: بررسی اجمالی؛ دادگاه‌ها و قضات ویژه مبارزه با فساد در جهان

با توجه به اهداف این تحقیق، منظور از «دادگاه مبارزه با فساد»، دادسرا، دادگاه، شعبه دادگاه یا محکمه‌ای است که به‌طور اختصاصی (هرچند نه منحصرأ) به پرونده‌های فساد رسیدگی می‌کند. ارزیابی اولیه با تکیه بر این تعریف در سال ۲۰۱۵ انجام و در آن زمان ۱۷ حوزه قضایی دارای دادگاه ویژه مبارزه با فساد شناسایی شد که شامل افغانستان، بنگلادش، بوتسوانا، بلغارستان، برونودی، کامرون، کرواسی، اندونزی، کنیا، مالزی، نپال، پاکستان، فلسطین، فیلیپین، سنگال، سلوواکی و اوگاندا.

در این بررسی تصمیم گرفته شد که دادگاه مبارزه با فساد افغانستان از نسخه جدید سال ۲۰۲۲ حذف گردد زیرا مشخص نیست که آیا تحت رژیم طالبان این نهاد همچنان و به هر شکل به فعالیت خود ادامه می‌دهد یا خیر. دادگاه ویژه کیفری بلغارستان نیز در اوایل سال ۲۰۲۲ توسط پارلمان بلغارستان منحل شد.

درعین حال، از زمان انتشار نسخه اولیه تاکنون ۹ کشور دیگر شامل آلبانی، ماداگاسکار، صربستان، سیرالئون، سریلانکا، تانزانیا، تایلند، اوکراین و زیمبابوه اقدام به تأسیس دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد کرده‌اند. شکل (۱) پراکندگی دادگاه‌ها در سراسر جهان را نشان می‌دهد و بر این اساس دادگاه‌های فعال در حال حاضر فقط در آفریقا، آسیا و اروپای شرقی دایر هستند. آمریکا در خصوص پرونده‌های فساد فاقد این سطح از تخصص‌گرایی است. در مکزیک الحاقیه قانون اساسی سال ۲۰۱۵ خواستار ایجاد دفتر ویژه مبارزه با فساد در دادگاه اداری فدرال شد. هرچند الحاقیه مذکور در سال ۲۰۱۷ اجرایی شد؛ اما انتصابات قضایی مربوط به آن تا اواخر سال ۲۰۲۱ به تأخیر افتاد.

شکل ۱: دادگاه‌های مبارزه با فساد در جهان، در سال ۲۰۲۲



دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد شامل: آلبانی، ارمنستان، بنگلادش، بوتسوانا، بوروندی، کامرون، کراوسی، کنیا، ماداگاسکار، مالزی، مونته‌نگرو، نپال، مقدونیه شمالی، پاکستان، فیلیپین، سنگال، صربستان، سیرالئون، اسلواکی، سریلانکا، تانزانیا، تایلند، اوگاندا، اوکراین و زیمبابوه است. علاوه بر این، سه مورد حدواسط نیز وجود دارد که در این فهرست گنجانده نشده اما لازم است به آن‌ها اشاره کوتاهی شود.

اول: دادگاه ملی پاپوا گینه نو به منظور تسریع روند رسیدگی به پرونده‌های فساد، رویه‌های دادرسی تحت عنوان «پیگرد موارد فساد و تقلب» ایجاد کرده است. با این حال قضاتی که به این پرونده‌ها رسیدگی می‌کنند همان قضات دادگاه‌های ملی مرسوم هستند.

غیر از رویه‌های ویژه دادرسی، هیچ تفاوت سازمانی معناداری بین پیگرد فساد و دادگاه‌های ملی مرسوم وجود ندارد. در نتیجه هر چند تصویب قوانین ویژه برای پرونده‌های فساد به منظور پیگیری در دادگاه‌های مرسوم به خودی خود جالب است و ارزش مطالعه دارد؛ اما رویکرد پاپوا گینه نو عملاً ربطی به ایجاد دادگاه‌های ویژه برای بررسی پرونده‌های فساد ندارد.

دوم: برزیل مجموعه دادگاه‌های ویژه در سطح فدرال دایر کرده که به پرونده‌های مربوط به پولشویی و جرائم مالی مرتبط با آن رسیدگی می‌کنند. هرچند پولشویی ارتباط نزدیک و آشکاری با فساد دارد؛ اما نهایتاً دادگاه‌های ویژه برزیل در این مطالعه لحاظ نگردید؛ تا حدودی به این دلیل که جرائم فساد «مهم و اصلی» مثل رشوه‌خواری و اختلاس در این دادگاه‌ها رسیدگی نمی‌شوند^۱.

سوم: دفتر قضایی ویژه جرائم مالی و اقتصادی پیچیده تانزانیا که در سال ۲۰۱۶ در دادگاه استیناف در تونس تشکیل شد را در این فهرست قرار نداده‌ایم. حوزه قضایی این واحد ویژه علاوه بر برخی جرائم رشوه‌خواری، جرائم مرتبط با مالیات، گمرک، مبادلات خارجی و جرائم بانکی را نیز در بر می‌گیرد^۲. صلاحیت حوزه قضایی این دادگاه با عبارت جرائم اقتصادی پیچیده تعریف شده است نه فساد، در نتیجه نمی‌توان دریافت چند درصد از دعاوی حقوقی ثبت‌شده مربوط به پرونده‌های فساد بوده و به همین دلیل در تجزیه و تحلیل گنجانده نشده است.

در مقابل، تصمیم بر این شد که کشورهایی که در آن‌ها قاضی یا دادگاه ویژه صلاحیت داوری در پرونده‌های غیرفساد را نیز دارد، در این تجزیه و تحلیل لحاظ شود که شامل بنگلادش، کرواسی و اسلواکی از مقاله بررسی اولیه به همراه آلبانی، مونتنگرو، مقدونیه شمالی و صربستان که به نسخه جدید اضافه شده‌اند. این تصمیم به این دلیل گرفته شد که این بخش‌های قضایی صرف‌نظر از میزان پیچیدگی، به‌طور اساسی بر پرونده‌های فساد متمرکزند (هرچند با برخی محدودیت‌های قضایی در خصوص پرونده عمومی متهمان) و پرونده‌های فساد، بخش مهمی از دعاوی حقوقی ثبت‌شده در این دفاتر را تشکیل می‌دهد.

در هیچ‌یک از این موارد، ادعا نمی‌کنیم که در مورد دسته‌بندی تصمیم کاملاً درستی گرفته‌ایم. مثل هر دسته‌بندی و مرزبندی دیگری، در اینجا نیز موارد حدواسط و چالش‌برانگیز و دیدگاه‌های

۱. مادیرا و گلیسکی (۲۰۲۱، ص ۲۰) در مورد قرار دادن دادگاه‌های ویژه برزیل در زمره دادگاه‌های ضد فساد بحث کرده‌اند. هرچند این محققان به شباهت‌های زیاد اختصاص‌گرایی و فرایندهای طراحی که در اینجا بررسی شده اشاره می‌کنند؛ اما یافته‌هایشان تمرکز متفاوت این دادگاه‌ها بر پولشویی را رد نمی‌کند و در آن‌ها فساد تنها یکی از جرائم منشأ احتمالی است.

۲. بند ۲، قانون ارگانیک شماره ۷۷-۲۰۱۶ مصوبه ۶ دسامبر ۲۰۱۶.

شخصی ملاحظه می‌گردد؛ اما هدف ما در این گزارش ارائه تعریف جامع و فهرست معتبر و کاملی از دادگاه‌های مبارزه با فساد نیست؛ بلکه امیدواریم برخی از مهم‌ترین گزینه‌های طراحی سازمانی را که در ایجاد مؤسسات قضایی متمرکز بر پرونده‌های فساد نقش دارند، نشان دهیم.

دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد در بیشتر کشورها به حکم قانون تشکیل می‌شوند هرچند موارد استثنایی هم وجود دارد.^۱ دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد پدیده نسبتاً جدیدی هستند. هرچند قدیمی‌ترین دادگاه از این نوع، دادگاه فیلیپین در دهه ۱۹۷۰ شکل گرفت، اما هیچ‌یک از دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد که در این مطالعه شناسایی و بررسی شده‌اند تا پیش از سال ۱۹۹۹ عملاً شروع به کار نکرده‌اند و بیشتر آن‌ها در دو دهه اخیر (اغلب به تازگی یا بعد از تشکیل نهاد ویژه مبارزه با فساد) تشکیل شده‌اند. تاریخ شکل‌گیری ۲۷ دادگاه مورد بررسی در زمینه مبارزه با فساد در جدول ۱ فهرست شده است.

جدول ۱: دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد بر حسب کشور و سال تشکیل

کشور	سال
فیلیپین (پیرو مفاد اساسنامه ۱۹۷۳)	۱۹۷۹
پاکستان	۱۹۹۹
اندونزی (بازبینی اساسی در سال ۲۰۰۹) نیپال	۲۰۰۲
کنیا (بازبینی اساسی در سال ۲۰۱۶)	۲۰۰۳
بنگلادش	۲۰۰۴
بوروندی	۲۰۰۶
کرواسی مونتنگرو	۲۰۰۸

۱. در فیلیپین اساسنامه ۱۹۷۳ به‌طور اختصاصی تشکیل دادگاه ویژه مبارزه با فساد را الزامی می‌کند؛ این قانون در اساسنامه ۱۹۸۷ ایقنا شد. در بوتسوانا مقامات ارشد قضایی با هدف عمل به اختیارات قانونی موجود، بدون مجوز قانونی اضافه شعبه‌های ضدفساد ویژه‌ای را در نظام حقوقی موجود تشکیل دادند. در آلبانی و ارمنستان الحاقیه‌های قانون اساسی به ترتیب در سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۲۱ تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد را الزامی می‌کند.

بررسی مقایسه‌ای دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد در جهان

کشور	سال
مقدونیه شمالی اوگاندا	
اسلوواکی	۲۰۰۹
صربستان (واحد جرائم سازمان یافته جنایی با صلاحیت قضایی در پرونده‌های بزرگ مقیاس فساد؛ در سال ۲۰۱۶ واحدهای فساد در دادگاه‌های عالی به سیستم قضایی این کشور اضافه شد)	۲۰۱۰
کامرون مالزی فلسطین	۲۰۱۱
سنگال (پیرو اجازه قانونی براساس مصوبه ۱۹۸۱)	۲۰۱۲
بوتسوانا	۲۰۱۳
ماداگاسکار تانزانیا تایلند	۲۰۱۶
سریلانکا اوکراین	۲۰۱۸
آلبانی سیرالئون	۲۰۱۹
زیمبابوه	۲۰۲۰
ارمنستان	۲۰۲۱

هرچند در بسیاری از کشورهای بالا دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد «محصول اقدامات داخلی» خود کشور بوده‌اند؛ اما در برخی موارد، جوامع اهداکننده کمک‌های بین‌المللی نقش مهمی بازی کرده‌اند؛ در واقع در برخی موارد انگیزه تشکیل دادگاه ویژه برای مبارزه با فساد تا حد زیادی خیرخواهانه بوده است. این موضوع بیش از همه در افغانستان مشهود است که جامعه بین‌المللی دولت افغانستان را تحت فشار قرار داد تا هر چه سریع‌تر در راستای ایجاد دادگاه‌های

مبارزه با فساد اقدام نماید؛ زیرا فساد در این کشور یکی از موانع جدی توسعه اقتصادی و تأمین امنیت بود و در عین حال کشورهای اهداکننده کمک بین‌المللی از حجم عظیم اختلاس و سوءاستفاده‌های دولت افغانستان از کمک‌هایی که در اختیار این کشور قرار می‌گرفت، ناراضی بودند.^۱ دادگاه ویژه نپال نیز دست‌کم تا اندازه‌ای در پاسخ به فشارهای کشورهای حامی تشکیل شد که نگران «کسری» اساسی در برنامه‌های خیرخواهانه خود در این کشور بودند.^۲ در هر دو مورد کشورهای حامی خارجی - به خصوص دولت‌های آمریکا و بریتانیا در مورد افغانستان و بانک توسعه آسیایی^۳ در مورد نپال - هم در جریان تشکیل این دادگاه‌ها و هم بعد از آن، کمک‌های مالی و فنی زیادی نیز در اختیار دادگاه‌ها قرار دادند.

در اوکراین فعالان مدنی در سال ۲۰۱۸ ترتیبی دادند تا حمایت صندوق بین‌المللی پول (IMF)،^۴ اتحادیه اروپا (EU)،^۵ بانک جهانی و دیگر کشورهای حامی را برای تشکیل دادگاه عالی مبارزه با فساد (HACC)^۶ در این کشور جلب کنند. صندوق بین‌المللی پول و اتحادیه اروپا حتی تشکیل دادگاه عالی مبارزه با فساد را شرطی برای کمک مالی عنوان کردند. دادگاه عالی مبارزه با فساد از آن به بعد برای ظرفیت‌سازی و تأسیساتش کمک‌های قابل ملاحظه‌ای از سازمان‌های خیریه مختلف دریافت کرد.^۷

در آلبانی نقش آفرینان بین‌المللی تأثیر بسیار مهمی در تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد و جرائم سازمان‌یافته داشتند. گروهی از متخصصان از جمله نمایندگان پروژه‌های خدماتی بین‌المللی در خصوص معماری کلی اصلاحات به این کشور مشاوره دادند و برای این ساختار جدید از مؤسسات مبارزه با فساد اروپا الگوبرداری کردند. افزون‌براین، کمیسیون ونیز^۸، یکی از

۱. بی‌بی‌سی نیوز، ۲۰۰۹؛ گوچر، ۲۰۱۱؛ میسون، ۲۰۱۱.

۲. دیکس، ۲۰۱۱.

3. Asian Development Bank

4. International Monetary Fund

5. European Union

6. High Anti-Corruption Court

۷. ووگم و ونیکولاییو، ۲۰۲۱.

8. Venice Commission

نهادهای حقوقی ویژه شورای اروپا، توصیه‌های متعددی در مورد طراحی دادگاه ارائه کرد که منجر به برخی اصلاحات شد. موفقیت فرایند کلی اصلاحات در آلبانی تا حد زیادی مرهون تشویق‌های اتحادیه اروپا و ایالات متحده آمریکا بود که با اقدامات مبتکرانه مختلف از آن حمایت کردند.

از همه مهم‌تر این‌که آلبانی در ژوئن ۲۰۱۴ به‌عنوان نامزد عضویت در اتحادیه اروپا پذیرفته شد، اما شروع مذاکرات بعدی مشروط بر پیشرفت پایدار در زمینه اصلاحات قضایی و اقدام برای مقابله با فساد و جرائم سازمان‌یافته در این کشور بود.^۱

حتی در موارد بسیاری که فشارهای مستقیم بین‌المللی نقش بسیار کمی در تصمیم‌گیری برای تشکیل دادگاه مبارزه با فساد داشتند، باز هم حامیان بین‌المللی اغلب به‌عنوان بخشی از حمایت‌های کلی آموزشی و مالی‌شان از اصلاحات حقوقی تا حد زیادی به این مؤسسات کمک کردند. ارائه آموزش فنی به شعبه مبارزه با فساد دادگاه عالی اوگاندا^۲ از سوی آژانس توسعه جهانی ایالات متحده (USAID)^۳، حمایت آژانس مذکور در راستای هرچه کارآمدتر کردن فرایند رسیدگی به پرونده‌های فساد و ثبت الکترونیکی پرونده‌های فساد در صربستان^۴، آموزش و بازسازی بخش مبارزه با فساد دادگاه عالی سیرالئون^۵ توسط وزارت توسعه بین‌المللی بریتانیا (DFID)^۶، آموزش قضات دادگاه‌های تیپیکور^۷ اندونزی و دادگاه مبارزه با فساد مالزی^۸ توسط دفتر مقابله با مواد مخدر و جرم سازمان ملل متحد (UNODC)^۹ و کمک‌های مالی و آموزشی برنامه توسعه سازمان ملل متحد (UNDP)^{۱۰} به دادگاه جرائم فساد فلسطین، کمک‌های دفتر هماهنگی اتحادیه اروپا در حمایت از پلیس فلسطین و کمک‌های متعدد دوجانبه دیگر^{۱۱} ازجمله این موارد است.

۱. گونجیک، ۲۰۲۲.

۲. USAUD اوگاندا، ۲۰۱۰.

3. United States Agency for International Development

۴. طرح پاسخگویی دولت USAID، ۲۰۲۱.

۵. کمیسیون مبارزه با فساد سیرالئون، ۲۰۱۹.

6. United Kingdom's Department for International Development

۷. TIPIKOR، دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد اندونزی

۸. UNODC، ۲۰۱۴؛ UNODC، ۲۰۱۳.

9. United Nations Office on Drugs and Crime

10. United Nations Development Programme

۱۱. دانشگاه بیرزیت، ۲۰۱۳؛ UNDP، ۲۰۱۲.

هرچند دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد به اندازه نهادهای مبارزه با فساد فراگیر نیستند؛ اما به سرعت در حال رشدند و بخش مهمی از مجموعه اقدامات برای اصلاح فرایند مبارزه با فساد به‌شمار می‌روند. تأمل انتقادی در مورد توجیهات و اشکالات احتمالی این دادگاه‌ها و بررسی دقیق چگونگی طراحی آن‌ها امری ضروری است. بخش سه به موضوع «چرایی» تشکیل این دادگاه‌ها می‌پردازد و بخش چهارم سؤال بعدی یعنی «چگونگی» طراحی آن‌ها را بررسی می‌کند.

بخش ۳: دلایل تشکیل دادگاه ویژه مبارزه با فساد

تخصص‌گرایی دادگاه پدیده مشترکی در سراسر جهان است. طرفداران این روند معمولاً بر کارایی بیشتر این دادگاه‌ها - اغلب به‌واسطهٔ رویه‌های سریع و کارآمد قضایی - تأکید دارند و بر این باورند که در بسیاری از زمینه‌های حقوقی پیچیده تصمیمات باکیفیت‌تر و منسجم‌تری می‌گیرند.^۱ در همین راستا گرمکوف^۲ و ولش^۳ با بررسی تجربیات بین‌المللی تخصص‌گرایی در دادگاه‌ها دریافته‌اند که تخصص‌گرایی می‌تواند به رسیدگی به پرونده‌های پیچیده‌ای که «علاوه بر قانون نیازمند تخصص ویژه‌ای مثلاً در زمینه مسائل زیست‌محیطی، ورشکستگی یا سلامت ذهنی هستند یا پرونده‌هایی مثلاً در زمینه‌های اقتصادی یا موضوعات خانوادگی که مستلزم برخورد متفاوتی هستند تا بازتاب درستی از نیاز کاربران ویژه دادگاه‌ها ارائه دهند» کمک می‌کند.^۴ این بحث در مورد دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد نیز صدق می‌کند، چراکه این دادگاه‌ها نیز با موضوعات خاصی روبه‌رو هستند. هرچند تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد دلایل مختلفی دارد اما سه دلیل برجسته‌ترند: کارایی، سلامت و تخصص.

۳-۱. کارایی

شاید متداول‌ترین استدلال برای تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد افزایش کارایی سیستم قضایی در رسیدگی به پرونده‌های فساد باشد. در واقع در بیشتر حوزه‌های قضایی افزایش سرعت فرایند رسیدگی به پرونده‌ها یکی از اصلی‌ترین دلایل تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد است.

۱. گرمکوف و ولش، ۲۰۱۳، ص ۶

2. Gramckow
3. Walsh

۴. ۲۰۱۳، ص ۱

ردپای چنین دلایل و انگیزه‌هایی را می‌توان در سیستم قضایی کشورهایی مثل بوتسوانا^۱، کامرون^۲، کرواسی^۳، مالزی^۴، فلسطین^۵، فیلیپین^۶، سریلانکا^۷، تایلند^۸ و اوگاندا^۹ یافت.

این مسئله قابل درک است. بسیاری از کشورها - به‌خصوص کشورهای در حال توسعه یا در حال گذار - با انباشت زیاد پرونده و اطاله دادرسی در سیستم قضایی دست‌وپنجه نرم می‌کنند و هرچند ناکارآمدی سیستم قضایی در تمام پرونده‌ها نامطلوب است؛ اما این ناکارآمدی به دو دلیل در مورد پرونده‌های مبارزه با فساد زیان‌بارتر است؛ اول آن‌که پیش از هر چیز، ضرورت پیشرفت در زمینه مبارزه با فساد به این معنی است که اطاله دادرسی در پرونده‌های فساد می‌تواند مشکل‌آفرین باشد؛ به‌خصوص از این جهت که این تأخیرها اعتماد مردم به تعهد و قابلیت دولت برای مبارزه مؤثر با فساد را خدشه‌دار می‌کند. دوم، اطاله دادرسی پرونده‌ها ریسک اعمال نفوذ بر شاهدان، دستکاری مستندات یا اقدامات دیگری از سوی متهمان یا متحدان‌شان برای مداخله در روند عادی و رویکرد منصفانه سیستم قضایی را افزایش می‌دهد. هرچند این نگرانی منحصر به پرونده‌های فساد نیست، اما در این پرونده‌ها اهمیت حیاتی دارد.

تشکیل دادگاه ویژه مبارزه با فساد دقیقاً چگونه می‌تواند کارایی سیستم قضایی در رسیدگی به پرونده‌های فساد را افزایش دهد؟ سه سازوکار اصلی برای این منظور وجود دارد.

۱. UNODC، ۲۰۱۴.

۲. ایلایاسو، ۲۰۱۴.

۳. بالکان اینسایت، ۲۰۰۸.

۴. GTP، ۲۰۱۰.

۵. میلر، ۲۰۱۰.

۶. استفنسون، ۲۰۱۶.

۷. مرکز سیاست‌های جایگزین، ۲۰۱۸.

۸. هیدلر، ۲۰۱۶.

۹. شوته، ۲۰۱۶.

پیش از همه، بخشی از منطق انجام این کار این است که در یک دادگاه ویژه که فقط به پرونده‌های فساد یا جرائم مشابه دیگر رسیدگی می‌کند، نسبت تعداد قضات به پرونده‌ها بالاتر است، در نتیجه با سرعت بیشتری به پرونده‌ها رسیدگی می‌شود. علاوه بر افزایش تعداد قضات نسبت به پرونده‌ها، دادگاه ویژه مبارزه با فساد به نهادهای ناظر بر سیستم قضایی امکان می‌دهد قضات خبره‌تری را مسئول پرونده‌های فساد کنند و این کارایی رسیدگی به پرونده‌های قضایی را بیش از پیش افزایش می‌دهد. هرچند این فاکتورها به دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد کمک می‌کند سریع‌تر از دادگاه‌های عادی به پرونده‌ها رسیدگی کنند؛ اما مسئله همیشه این نیست. بسیاری از دادگاه‌های مبارزه با فساد کم‌وبیش به اندازه نظام قضایی مرسوم - و شاید بیشتر از آن‌ها - شلوغ و گرفتارند؛ علاوه بر این در کشورهایی که قضات متخصص در زمینه مبارزه با فساد را صرفاً به رسیدگی به پرونده‌های مرتبط با فساد محدود نمی‌کنند، نسبت تعداد قضات به پرونده‌ها عملاً افزایش پیدا نمی‌کند؛ برای مثال در بنگلادش «قضات ویژه‌ای» مسئول رسیدگی به پرونده‌های فساد هستند؛ اما این قضات مجبورند به پرونده‌های عادی و دیگر پرونده‌های ویژه (غیر از فساد) نیز بپردازند. در نتیجه منتقدان بر این باورند که همچنان بار سنگینی بر دوش این قضات است و نمی‌توانند به موقع به پرونده‌های فساد رسیدگی کنند.^۱ بنا بر گزارش‌ها بیش از ۱۸ ماه عدم تصدی سمت قاضی ویژه باعث شد دادگاه شهر رنگپور^۲ بنگلادش در اوایل سال ۲۰۲۱ با ۲۲۶ پرونده فساد بلا تکلیف روبه‌رو شود.^۳ در خصوص دادرسی‌های ویژه «آگهی‌شده» در کنیا نیز انتقادات مشابهی مطرح شده است که می‌توانید با جزئیات بیشتر در کادر (۱) مطالعه نمایید. باید در نظر داشت که هر گونه افزایش نسبت تعداد قضات به پرونده‌های فساد یا تخصیص قضات خبره‌تر به چنین پرونده‌هایی مستلزم انتقال منابع قضایی از دیگر حوزه‌های مهم و ضروری است.

۱. چادهوری، ۲۰۰۷

2. Rangpur

۳. بدل، ۲۰۲۱

کادر ۱. تجربه کنیا از به خدمت گرفتن قضات صلح برای رسیدگی به پرونده‌های فساد

قانون مبارزه با فساد و جرائم اقتصادی ۲۰۰۳ کنیا (فصل ۳) سیستمی تعبیه کرد برای محاکمه جرائم تحت این قانون و همچنین دیگر جرائمی که به موجب آن فرد در دادرسی مشابهی متهم و محاکمه می‌شود. در این سیستم کمیسیون خدمات قضایی می‌توانست از طریق درج آگهی در روزنامه رسمی کنیا «هر تعداد دادرس ویژه که لازم باشد را استخدام کند». انتظار می‌رفت این دادرسان «آگهی‌شده» با بهره‌مندی از تخصص‌های ویژه به صورت ضرب‌الاجلی به پرونده‌های کیفری که اغلب مبتنی بر شواهد الکترونیکی بودند، رسیدگی کنند. آگهی شدن به این معنی بود که افراد برای رسیدگی به پرونده‌های فساد واجد صلاحیت هستند؛ ولی با این که این مجوز مبتنی بر تجربه و سابقه افراد بود، آموزش‌های ویژه یا ظرفیت‌سازی‌های دیگری برای این دادرسان فراهم نشد. با وجود اشکالات مذکور، این سیستم از پایتخت کشور یعنی نایروبی، که برای اولین بار دو دادرس را آگهی کرد، به تمام کشور تسری یافت. تا سال ۲۰۱۵ نزدیک به ۳۰ دادرس فعال آگهی‌شده به پرونده‌ها رسیدگی کردند؛ اما خارج از نایروبی به سایر پرونده‌ها نیز رسیدگی می‌کردند.

کنیا دادرسان را هر دو سال یکبار منتقل می‌کرد و همین اثربخشی سیستم را کم‌کم تحلیل برد. به دلیل ظرفیت‌های محدود و تلاش متهم برای به تعویق انداختن فرایند دادرسی به کمک همه ابزارهای قانونی موجود، از قبیل طرح ایرادات قانونی ناشی از قانون اساسی که رسیدگی به آن‌ها چند سال طول می‌کشید، بسیاری از پرونده‌های فساد در این محدوده زمانی به فرجام نمی‌رسیدند. وقتی دادرس پیش از تعیین تکلیف پرونده به پست جدیدی منتقل می‌شد، دو گزینه پیش رو بود: یا دادرس مجبور بود برگردد و روند دادرسی را به پایان برساند یا پرونده باید به دادرس جدیدی واگذار می‌شد. هر دو گزینه فرایند رسیدگی به پرونده را بیش از پیش به تأخیر می‌انداخت (دادستان، ۲۰۱۴).

در سال ۲۰۱۵ تغییراتی در سیستم اعمال شد، از جمله ایجاد شعبه مبارزه با فساد و جرائم اقتصادی (ACEC) دادگاه عالی در محکمه قضایی میلیمانی در نایروبی (مون، ۲۰۱۵). این شعبه به عنوان یکی از هفت شعبه دادگاه عالی به درخواست‌های تجدیدنظر از دادگاه‌های تابعه رسیدگی می‌کند، اما در عین حال یکی از اولین دادگاه‌ها برای رسیدگی به خسارات وارده به اموال مدنی نیز هست. پرونده‌هایی از این دست، در حال حاضر بخش بزرگی از پرونده‌های ارجاعی به این دادگاه را تشکیل می‌دهند. یکی دیگر از مشخصه‌های شعبه مبارزه با فساد و جرائم اقتصادی (ACEC) این است که امور ثبت پرونده‌ها

را خودش مدیریت می‌کند و می‌تواند در کنار دیگر شعب دادگاه عالی، حوزه جرائم اقتصادی و فساد را در دست بگیرد (کنیا گزت، جلد CXVIII، شماره ۱۵۳).

در نیمه دوم سال ۲۰۱۹ پیش از این که همه‌گیری کووید ۱۹ تمام دادرسی‌ها را به تأخیر بیندازد نرخ مختومگی پرونده در دادگاه عالی ۵۴ درصد و متوسط زمان مورد نیاز برای تعیین تکلیف (بستن) پرونده ۲۶۶ روز بود و ۹۳ درصد از پرونده‌ها ظرف یک سال به سرانجام می‌رسیدند. نرخ مختومگی پرونده در دادگاه میلمانی که اولین پرونده‌هایش را در نایروبی به سرانجام رسانده بود، فقط ۴۴ درصد و متوسط زمان مورد نیاز برای تعیین تکلیف پرونده‌ها در این دادگاه ۵۷۶ روز بود. تنها ۱۴ درصد از پرونده‌ها ظرف یک سال به سرانجام می‌رسیدند. متأسفانه از سال ۲۰۱۹ به بعد اطلاعات و آمار پرونده‌ها دیگر در وبسایت دادگستری کنیا منتشر نشد (دادگاه جمهوری کنیا، ۲۰۱۹).

گزارش‌ها نشان می‌دهد دادرسان آگهی شده هنوز با انباشت پرونده و اطاله دادرسی‌ها که ناشی از بار کاری، نبود وکیل مدافع یا شاهد، عدم دسترسی به دادگاه و یا تعلیق موارد درخواست استیناف در یک دادگاه عالی‌تر است، دست‌وپنجه نرم می‌کنند. بیشتر پرونده‌های فساد در دادگاه عالی میلمانی به استیناف می‌روند و ظاهراً این دادگاه با کارایی بیشتری به این درخواست‌ها رسیدگی می‌کند، هرچند با تعداد روزافزون پرونده‌های خسارات مدنی در رقابت‌اند.

برای رفع مشکل تأخیر در رسیدگی به پرونده‌های فساد در فوریه ۲۰۲۲ یک کمیته ویژه تشکیل شد تا موانع را بررسی کند و در خصوص نحوه اداره حقوقی و رسیدگی به پرونده‌های فساد به شکلی پربازده و کارآمد توصیه‌هایی در اختیار شورای ملی قرار دهد. این اقدام در قالب یک راهنمای عملی برای نحوه پیشبرد رسیدگی‌ها توسط دادرسان آگهی شده انجام شد. رویه‌های توصیه‌شده شامل برگزاری نشست‌های پیش از محکمه به منظور تنظیم برنامه محکمه و قطعی کردن آراء بود و کلیه طرفین اعم از دادرس، شاکی و وکلا مدافع ملزم به شرکت در آن بودند.

نویسندگان بدین‌وسیله از رؤسای شعبه مبارزه با فساد و جرائم اقتصادی دفتر دادستانی، شفافیت بین‌الملل کنیا، دادگستری میلمانی در نایروبی و GIZ کنیا که در جریان مصاحبه‌های نیمه‌ساختارمند در آگوست ۲۰۱۵ تجربیات و دیدگاه‌های خود را به اشتراک گذاشتند، تشکر می‌کنند. از کمیسیون اخلاق و مبارزه با فساد نیز به‌خاطر ارائه اطلاعات تکمیلی در نوامبر ۲۰۲۱ و آگوست ۲۰۲۲ سپاسگزاریم.

دوم، دادگاه‌های مبارزه با فساد به اشکال مختلف می‌توانند مسیر رسیدگی به پرونده‌های فساد را هموارتر کنند؛ برای مثال همان‌طور که در ادامه با جزئیات بیشتر شرح خواهیم داد، برخی دادگاه‌های مبارزه با فساد اولین نمونه از این نوع دادگاه‌های ویژه هستند و درخواست‌های استیناف به‌طور مستقیم به دادگاه عالی کشور می‌رود؛ به این ترتیب دادگاه‌های تجدیدنظر که اغلب در نقش حد واسطه عمل می‌کنند را دور می‌زنند. در بوروندی^۱، کامرون^۲، نپال^۳، سنگال^۴، اسلواکی^۵ و سریلانکا^۶ از چنین ساختارهایی استفاده می‌شود.

بوتسوانا در این خصوص راهکار جالبی دارد. در بوتسوانا همانند بسیاری از دیگر کشورها، دادگاه‌های بدوی فاقد صلاحیت قضایی برای حل مسائل قانون اساسی است. در یک دادرسی کیفری وقتی متهم اعتراض قابل قبولی در این خصوص مطرح می‌کند، دادرسی باید به‌طور موقت تعلیق و پرونده به دادگاه عالی ارجاع داده شود که به مسائل قانون اساسی می‌پردازد و سپس پرونده را به دادگاه بدوی عودت می‌دهد. از آنجاکه احتمال طرح ایرادات قانون اساسی از سوی متهمان پرونده‌های فساد بالاست، این ویژگی سیستم قضایی بوتسوانا یکی از متداول‌ترین عوامل تأخیر در رسیدگی به پرونده‌ها بود. در نتیجه رئیس قوه قضائیه این کشور دادگاه ویژه فساد را به‌عنوان یکی از شعبات دادگاه عالی تشکیل داد و صلاحیت قضایی برای رسیدگی به مسائل قانون اساسی را به این دادگاه تفویض کرد^۷؛ با این وجود در بوتسوانا پرونده‌های فساد هنوز در شوراهای حل اختلاف رسیدگی می‌شوند. شعبه ویژه مبارزه با فساد دادگاه عالی همچنان دادگاهی برای استیناف است.

۱. نیونکورو، ۲۰۱۳.

۲. فومبد، ۲۰۱۵.

۳. پودل، ۲۰۱۲.

۴. لجی گلوب، ۲۰۱۸.

۵. استفنس، ۲۰۱۶.

۶. مرکز سیاست‌های جایگزین، ۲۰۱۸.

۷. UNODC، ۲۰۱۴.

در نتیجه، تشکیل شعبه ویژه مبارزه با فساد آن‌طور که حامیان این طرح انتظار داشتند کمکی به تسریع روند رسیدگی به پرونده‌ها نکرده است.^۱

در اوگاندا نیز رویه مشابهی مشاهده می‌شود؛ شعبه مبارزه با فساد دادگاه عالی ترتیبی اتخاذ نموده تا علی‌رغم تلاش‌های عاقدانه متهمان برای به تأخیر انداختن دادرسی به هر وسیله قانونی ممکن، متوسط زمان صدور رأی را در وهله اول به حدود یک سال برساند. پیش از سال ۲۰۱۰ در صورت مطرح شدن هرگونه ایراد قانونی اساسی از سوی متهم، دادرسی به‌خودی‌خود به حالت تعلیق درمی‌آمد و پرونده به دادگاه قانون اساسی ارجاع داده می‌شد؛ باین‌حال تصویب الحاقیه صدور رأی در دادگاه قانون اساسی در سال ۲۰۱۰ به این رویه پایان داد. در حال حاضر پیش از ارجاع چنین اعتراضاتی به دادگاه قانون اساسی، لازم است شعبه مبارزه با فساد ابتدا بسنده بودن ماهیت دعوی را بررسی کند.^۲

سوم، به‌منظور رسیدگی هرچه سریع‌تر به پرونده‌های فساد بسیاری از حوزه‌های قضایی ضرب‌الاجل‌های ویژه‌ای برای دادگاه‌های مبارزه با فساد تعیین می‌کنند. کشورهایی مثل کامرون^۳، نپال^۴، فلسطین^۵، فیلیپین^۶ و اندونزی^۷ از این سازوکار بهره می‌گیرند. طول مدت این محدوده زمانی در کشورهای مختلف متفاوت است که تا اندازه‌ای ناشی از تفاوت در ساختار، عملکرد و تشکیلات دادگاه‌هاست. کشورهای مختلف از نظر درجه نظارت عملی بر این ضرب‌الاجل‌ها نیز تا اندازه‌ای با هم تفاوت نشان می‌دهد.

۱. شایپی، ۲۰۱۵.

۲. شوته، ۲۰۱۶.

۳. ایلایسو، ۲۰۱۴؛ کامگا و فومبید، ۲۰۲۰.

۴. دیکس، ۲۰۱۱؛ کیورالا، خادکا و تیمسینا، ۲۰۱۵.

۵. قانون به‌موجب مصوبه شماره ۳۷ سال ۲۰۱۸.

۶. به نقل از مشکل تأخیر در پرونده پیش از ساندیگانایان، ۲۰۰۱.

۷. شوته، ۲۰۱۶.

دادگاه جرائم فساد در فلسطین به‌خاطر ضرب‌الاجل‌های سختگیرانه‌اش جالب توجه است. این دادگاه دست‌کم به‌عنوان یکی از تبصره‌های قانونی مدون و رسمی، موظف است ظرف ده روز به پرونده‌های ارجاعی رسیدگی و ده روز بعد از رسیدگی، رأی خود را صادر کند؛ این زمان نباید بیش از ۷ روز به تعویق بیفتد^۱. شاید برخی این شرایط را زیادی سخت‌گیرانه بدانند؛ نه فقط به این دلیل که پابندی به این ضرب‌الاجل‌ها در عمل بسیار سخت است - موضوعی که در ادامه با جزئیات بیشتر به آن خواهیم پرداخت - بلکه از این‌رو که شاید ۱۰ روز برای بررسی منصفانه و کامل یک پرونده کافی نباشد.

مالزی نمونه جالب (و البته متعادل‌تر) دیگری است. وقتی مالزی دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد خود را تشکیل داد، متوسط زمان مورد نیاز برای این که یک پرونده فساد روند عادی خود را تا صدور رأی نهایی طی کند، ۸/۵ سال بود^۲. در نتیجه مالزی الزام قانونی را اعمال کرد که به‌موجب آن دادگاه‌های مبارزه با فساد باید ظرف یک سال به پرونده رسیدگی می‌کردند (الزامی که شامل قضات دادگاه‌های مرسوم نمی‌شد). محققان در مالزی دریافتند که در سال ۲۰۱۲ نزدیک به ۷۵ درصد از پرونده‌ها واقعاً طی یک محدوده زمانی یک‌ساله به فرجام رسیدند^۳.

در مقابل، دادگاه‌های مبارزه با فساد در بسیاری از دیگر کشورها به‌سختی می‌توانند به ضرب‌الاجل‌های قانونی تعیین‌شده پایبند باشند. برای مثال در فیلیپین دادگاه ویژه مبارزه با فساد، که ساندیگان‌بایان^۴ نامیده می‌شود، موظف است هر پرونده را ظرف سه ماه بررسی کند؛ اما این

۱. قانون به موجب مصوبه شماره ۷ سال ۲۰۱۰، بازبینی‌شده با مصوبه شماره ۳۷ سال ۲۰۱۸

۲. GTP، ۲۰۱۰.

۳. GTP، ۲۰۱۲؛ UNDP، ۲۰۱۳.

۴. هیچ مطالعه‌ای در مورد اطلاعات مربوط به زمان تکمیل پرونده بعد از این تاریخ منتشر نشده است، اما به‌نظر می‌رسد نرخ رسیدگی به پرونده‌ها در هر سال از ۴۷۶ پرونده در سال ۲۰۱۸ به ۵۵۱ پرونده در سال ۲۰۲۰ کاهش یافته است؛ درحالی‌که تعداد موارد ثبت پرونده افزایش یافته است (دادگستری مالزی، ۲۰۲۰). کمیسیون مبارزه با فساد مالزی از نرخ محکومیت ۹۱/۱ درصد در ۲۹۲ پرونده ورودی به دادگاه در سال ۲۰۲۱ خبر می‌دهد. اطلاعات مربوط به زمان رسیدگی به پرونده قابل دستیابی است (مجله استار، ۲۰۲۲).

روند در عمل نزدیک به یک دهه به طول می‌انجامد^۱. این تأخیرهای بیش از اندازه باعث شد طرح‌های اصلاحی برای حل این مشکل ارائه شود. به‌موجب لایحه‌ای که در سال ۲۰۱۵ تصویب شد، دو شعبه جدید به ساندیگان‌بایان اضافه شد (به این ترتیب تعداد کل قضات از ۱۵ به ۲۱ افزایش یافت)، الزامات حد نصاب کاهش یافت و پرونده‌هایی که مربوط به مبلغ کمتری بود به دادگاه‌های بدوی محلی ارجاع داده شدند^۲. این روند با صدور قوانینی درخصوص آیین دادرسی در سال ۲۰۱۷ تکمیل شد که رسیدگی مؤثر به دعاوی کیفری را تسهیل و از سوءاستفاده‌های متعدد از اقامه دعاوی که روند دادرسی را به تأخیر می‌انداخت، جلوگیری می‌کرد. این اقدامات اصلاحی در مجموع متوسط زمان حل و بخش‌نهایی پرونده‌ها را از هشت سال در سال ۲۰۱۶ به پنج سال در سال ۲۰۱۹ کاهش داد. در جریان همه‌گیری، ساندیگان‌بایان یکی از اولین دادگاه‌ها در فیلیپین بود که رسیدگی به پرونده‌ها از راه دور را باب کرد و توانست متوسط زمان حل و بخش پرونده‌ها را در حدود پنج سال نگه دارد^۳.

ساندیگان‌بایان تنها دادگاه ویژه مبارزه با فساد نیست که با تأخیرهای طولانی در روند رسیدگی به پرونده‌ها دست و پنجه نرم می‌کند؛ در واقع عدم ایفای تعهد به ضرب‌الاجل رسیدگی به پرونده‌ها بیشتر یک هنجار است تا استثنا. در نپال دادگاه ویژه موظف است ظرف یک ماه از تشکیل پرونده رأی خود را صادر کند و درخواست تجدیدنظر در حکم دادگاه ویژه، باید ظرف سه ماه توسط دادگاه عالی بررسی شود^۴؛ با این حال این رویه در عمل خیلی بیشتر، گاهی تا ۱۱ سال، به طول می‌انجامد^۵.

۱. استنفسون، ۲۰۱۶.

۲. استنفسون، ۲۰۱۶.

۳. مکاتبات نویسندگان با قاضی ناظر کاپوتاژه-تانگ؛ اصلاحیه شماره SC-۱۰-۰۶-۱۵، دستورالعمل بازنگری شده دادرسی پیوسته پرونده‌های جزایی؛ اصلاحیه شماره SB-۰۵-۷-۱۳، قوانین ملی بازبینی شده ساندیگان‌بایان.

۴. دیکس، ۲۰۱۱.

۵. کویرالا، خادکا و تامسینا، ۲۰۱۵.

در پاکستان دادگاه‌های ملی پاسخ‌گویی^۱ ملزم‌اند ظرف ۳۰ روز به پرونده‌ها رسیدگی کنند، اما در عمل این رویه به‌طور متوسط نزدیک به ۵۰۰ روز طول می‌کشد.^۲

به‌طور کلی هرچند بسیاری از دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد با هدف کارایی هرچه بیشتر رسیدگی به پرونده‌های فساد تشکیل شده‌اند، اما شکایت از تأخیرهای بیش از اندازه در این دادگاه‌ها در بسیاری از حوزه‌های قضایی (هرچند نه همه آن‌ها) امری شایع است؛ علاوه بر نپال، پاکستان و فیلیپین که در بالا اشاره شد، سایر کشورها نیز از تأخیر بیش از اندازه در تصمیمات عمومی گلايه‌هایی دارند از جمله بنگلادش^۳، بوتسوانا^۴، کرواسی^۵ و کنیا^۶. با این تفاسیر، بخشی از دلایل ناکامی دادگاه‌های مبارزه با فساد در رسیدگی به موقع به پرونده‌ها خارج از کنترل مستقیم این دادگاه‌هاست. یکی از مقصران (یا شاید سپر بلا) دادسراست^۷. در برخی پرونده‌ها، تأخیر در رسیدگی به پرونده (و ناکامی دادگاه‌های ویژه در پایبندی به ضرب‌الاجل‌ها) ناشی از اضافه‌کاری، کمبود کارکنان یا ناکارآمدی دادسراهاست. بوتسوانا^۸، فیلیپین^۹ و نپال^{۱۰} مواردی از این دست هستند؛ با این وجود برخی منتقدان دادگاه‌های مبارزه با فساد را به‌خاطر آسان‌گیری بیش از اندازه در مورد دادستان‌هایی که دائماً به‌دنبال به تعویق انداختن روند دادرسی هستند، مقصر می‌دانند؛ بوتسوانا^{۱۱} و فیلیپین^{۱۲} نمونه‌هایی از این مشکل هستند.

1. National Accountability Courts

۲. آسوشیتدپرس پاکستان، ۲۰۰۵

۳. چودهاری، ۲۰۰۷

۴. پیت، ۲۰۱۴؛ شاپی، ۲۰۱۵

۵. بالکان اینسایت، ۲۰۰۸؛ دوریس، ۲۰۱۶

۶. رینگرا، ۲۰۰۹

7. prosecutor's office

۸. کوریس، ۲۰۱۴؛ شاپی، ۲۰۱۵

۹. استفنسون، ۲۰۱۶

۱۰. کوپیرالا، خادکا و تیمسینا، ۲۰۱۵

۱۱. شاپی، ۲۰۱۵

۱۲. استفنسون، ۲۰۱۶

در مجموع، تجربه دادگاه‌های مبارزه با فساد در سرتاسر جهان نشان می‌دهد که هر چند تشکیل چنین دادگاه‌هایی کارایی فرایند رسیدگی به پرونده‌ها را افزایش می‌دهد؛ اما اصلاح‌گران باید هشیار باشند. نباید در این مورد خیلی خوش‌بین باشند و در مورد دامنه مزایای این دادگاه‌ها بیش از اندازه وعده دهند. درجه کارایی که در عمل محقق می‌شود به عوامل زیادی بستگی دارد؛ از جمله منابع تخصیص‌یافته به دادگاه، ظرفیت‌های قضایی موجود و گزینه‌های مختلف طراحی سازمانی که در بخش چهارم به آن خواهیم پرداخت.

۳-۲. سلامت

دومین انگیزه از تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد این است که تا حد ممکن اطمینان حاصل شود پرونده‌ها در محکمه‌های بی‌طرف و مستقلی بررسی می‌شوند که هم عاری از فساد و هم از نفوذ سیاستمداران و دیگر فعالان قدرتمند در امان‌اند. این استدلال احتمالاً آشناست چراکه یکی از دلایل رایج تشکیل نهادهای مبارزه با فساد، رسیدگی و یا تعقیب پرونده‌های فساد است. هر چند در مباحث عمومی پیرامون تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد، به موضوع سلامت به اندازه کارایی پرداخته نشده است؛ اما در برخی موارد تمایل به سلامت در امور قضایی اصلی‌ترین انگیزه از تشکیل چنین دادگاه‌هایی است.

اندونزی و اوکراین احتمالاً بارزترین نمونه از این دست هستند. در اندونزی اصلاح‌گران پس از سوهارتو^۱ پیش از هر چیز به‌خاطر نگرانی‌هایی که در مورد فساد گسترده در سیستم قضایی عمومی وجود داشت و اثبات اتهام فساد علیه مقامات بانفوذ و نزدیکان‌شان را بسیار دشوار می‌کرد، تشکیل دادگاه‌های موسوم به تپیکور^۲ بود. در نتیجه طراحان دادگاه تپیکور راهکارهای ویژه زیادی برای افزایش هرچه بیشتر سلامت قضایی تصویب کردند، از جمله تمهیداتی برای به

۱. Suharto، محمد سوهارتو، دومین رئیس‌جمهور اندونزی که در دهه ۱۹۶۰ با یک کودتای نظامی احمد سوکارنو اولین رئیس‌جمهور و بانی استقلال اندونزی را از قدرت برکنار کرد و ۳۳ سال زمام امور کشورش را درست داشت.

۲. شوته و بوت، ۲۰۱۳؛ بوت و شوته، ۲۰۱۴

خدمت گرفتن قضات «متخصص و موردی» که جزء نظام قضایی مرسوم نبودند.^۱ اصلاح‌گران مدنی در اکرین نیز بعد از انقلاب میدان^۲ به سلامت دادگاه‌های عمومی به‌خصوص در حوزه پرونده‌های فساد بی‌اعتماد شدند. در نتیجه خواستار تشکیل دادگاه ویژه مبارزه با فساد شدند که دست‌اندرکاران آن‌ها با رویه‌های خاصی با مشارکت گروهی از متخصصان بین‌المللی گزینش می‌شدند و پیش از هر چیز ابزاری برای اطمینان از سلامت قضایی بیشتر بود.

هرچند اندونزی و اوکراین بهترین نمونه از کشورهایی هستند که دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد را پیش از هر چیز برای تقویت سلامت قضایی تشکیل دادند؛ اما این عامل در دیگر موارد نیز همچنان پررنگ است. در اسلواکی، یکی از اصلی‌ترین دلایل برای واگذاری پرونده‌های مهم فساد به دادگاه‌های ویژه کیفری (SCC)^۳ آیین نگرانی بود که شاید شبکه دانه‌درشت‌ها (و عناصر تبهکار) در فرایند صدور رأی قضایی در دادگاه‌های محلی اختلال ایجاد کنند یا آراء صادره را مخدوش نمایند. انتظار می‌رفت دادگاه‌های ویژه کیفری به‌عنوان یک دادگاه ملی مستقر در پایتخت کمتر مستعد چنین مشکلاتی باشد.^۴ در آلبانی براساس قانون اساسی ارزیابی داریایی‌ها و سوابق نامزدهای امر قضاوت و کارکنان دادگاه‌های ویژه و بستگان نزدیکشان الزامی است. این افراد همچنین باید با بررسی حساب‌های مالی و روابط شخصی‌شان از سوی دولت موافقت کنند.^۵

با این حال مشخص نیست دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد در مقایسه با دادگاه‌های مرسوم چقدر مشتاق محکوم کردن متهمان بانفوذ یا رده‌بالا هستند یا از عهده این کار برمی‌آیند. برخی دادگاه‌ها مثل دادگاه‌های تپیکور اندونزی به‌خاطر عدم وابستگی‌شان تحسین شده‌اند؛ هرچند پیشرفت‌های بعدی - از جمله گسترش این دادگاه‌ها به تمام استان‌های اندونزی بعد از چالش موفقیت‌آمیز اساسی در طرح اولیه دادگاه - نگرانی‌هایی در مورد کاهش سلامت در سیستم تپیکور به‌وجود

۱. شوته، ۲۰۱۶

2. Maidan

3. Special Criminal Court

۴. کوز و استفنسون، ۲۰۲۰

۵. گونجیک، ۲۰۲۲

آورد^۱. بااین حال در بسیاری از کشورهای دیگر دادگاه‌های مبارزه با فساد به‌خاطر کم‌کاری در برچیدن فرهنگ مصونیت از مجازات مورد انتقاد قرار گرفته‌اند. چنین نقدهایی در کشورهایی مثل بوروندی^۲، کامرون^۳ و نپال^۴ مطرح شده است؛ علاوه بر این، هرچند نگرانی عمومی در رابطه با مداخلات سیاسی در امور قضایی در پرونده‌های فساد این است که دادگاه‌ها متخلفان بانفوذ و قدرتمند را از پاسخ‌گویی در برابر قانون محافظت کنند؛ اما منتقدان در برخی کشورها ادعا می‌کنند که دولت می‌تواند دادگاه‌های مبارزه با فساد و به‌طور کلی تر محاکم مبارزه با فساد را به بازی بگیرد تا به این وسیله مخالفان سیاسی‌اش را سرکوب کند. چنین انتقاداتی در کشورهایی مثل بلغارستان^۵، بوروندی^۶، کامرون^۷ و تانزانیا^۸ مطرح شده است؛ البته تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد تضمین نمی‌کند که این دادگاه‌ها خودشان درگیر فساد نشوند. حتی در اندونزی که نقش دادگاه‌های ویژه به‌عنوان سنگری برای مقابله با فساد پررنگ‌تر از هر جایی است، چندین قاضی این دادگاه‌ها به اقدامات مفسدانه محکوم شده‌اند^۹. و در فیلیپین دادگاه عالی یکی از قضات دادگاه عالی وابسته به ساندیگان‌بایان را به دلیل مشارکت در نقشه فساد گسترده‌ای که مجلس فیلیپین نیز در آن دست داشت، از مقام خود برکنار کرد^{۱۰}. دادگاه ویژه کیفری بلغارستان به‌خاطر همراهی با منافع سیاسی دولت بوریسوف^{۱۱} و تباری با دفتر دادسرای ویژه که از نفوذ و قدرت بالایی برخوردار

۱. شوته، ۲۰۱۶.

۲. تات، ۲۰۱۳.

۳. تیمچیا، ۲۰۱۳؛ کامگا و فومبد، ۲۰۲۰.

۴. کویرال، خادکا و تیمسینا، ۲۰۱۵.

۵. واسیلیف، ۲۰۲۲.

۶. تات، ۲۰۱۳.

۷. کامگا و فومبد، ۲۰۲۰.

۸. اسمیت، ۲۰۱۹.

۹. بوت و شوته، ۲۰۱۴.

۱۰. استفنسون، ۲۰۱۶.

۱۱. Borisov، نخست‌وزیر سابق بلغارستان. م

بود، مورد انتقاد قرار گرفت. هر دو مؤسسه ویژه در آوریل ۲۰۲۲ با روی کار آمدن اعضا جدید پارلمان منحل شدند^۱.

۳-۳. تخصص

سومین توجیه برای تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد که ارتباط نزدیکی با افزایش کارایی دارد اما از آن مجزاست، تمایل به اداره محاکم با تبحر و تخصص بیشتر است. به هر حال بسیاری از پرونده‌های فساد به خصوص پرونده‌هایی که با تراکنش‌های مالی پیچیده یا نقشه‌های پر از جزئیات سروکار دارند پیچیده‌تر از پرونده‌های پیش پا افتاده و ساده‌ای است که بخش زیادی از موارد کیفری ثبت شده در دفتر قضات عمومی را تشکیل می‌دهند؛ در واقع تمایل به یک نهاد داوری متخصص‌تر - نه فقط برای افزایش کارایی بلکه برای درستی هرچه بیشتر رأی صادره - یکی از استدلال‌های متداول برای تشکیل دیگر انواع محاکم ویژه است^۲. هر چند که شاید در نهایت شگفتی در بیشتر گفتمان‌های عمومی پیرامون تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد اشاره‌ای به اهمیت افزایش تبحر قضات نشده باشد؛ در واقع در بسیاری از موارد به این موضوع استناد شده است. برای مثال در کرواسی تشکیل محکمه اختصاصی نه فقط برای رسیدگی به پرونده‌های فساد بلکه برای دیگر جرائم جدی تا اندازه‌ای اقدامی بود در راستای افزایش ظرفیت قضایی برای مقابله با پیچیده‌ترین و مهم‌ترین جرائم اجتماعی که اساساً به واسطه استخدام قضات متبحرتر برای کار در این دادگاه‌ها صورت می‌گرفت^۳؛ اما در بیشتر کشورها کمک گرفتن از متخصصان این رشته در مقایسه با دیگر دادگاه‌های ویژه مثل آن‌ها که گرام‌کاو و ولش در مطالعه خود بررسی کرده‌اند، به عنوان دلیلی برای تشکیل دادگاه‌های مبارزه با فساد مطرح شده است.

۱. واسیلیف، ۲۰۲۲.

۲. گرم‌کاو و ولش، ۲۰۱۳.

۳. ماریجان، ۲۰۰۸.

بر این اساس، این واقعیت که پرونده‌های فساد اغلب نیازمند دخالت متخصصان ویژه است، بحث‌هایی در زمینه اصلاح دادگاه‌های مبارزه با فساد موجود به راه انداخته است. اولین و سراسرترین آن‌ها آموزش هرچه بیشتر و بهتر قضات در دادگاه‌های مبارزه با فساد به‌خصوص در زمینه موضوعات مالی، حسابداری و قوانین مقابله با پولشویی و هم‌چنین سرمایه‌گذاری است. در کشورهایی مثل بنگلادش^۱، کنیا (کادر ۱ را ملاحظه فرمایید) و مالزی^۲ بارها و بارها بر لزوم آموزش هرچه بیشتر قضات در این زمینه و دیگر مسائل فنی تأکید شده است. دوم برخی از حوزه‌های قضایی که در حال حاضر تمهیداتی برای مبارزه ویژه و انحصاری با فساد نیاندیشیده‌اند، ممکن است این گزینه را مدنظر داشته باشند؛ برای مثال در مالزی قضات دادگاه‌های مبارزه با فساد مدام بین این دادگاه‌ها و سایر دادگاه‌های عمومی در گردش‌اند. منتقدان عقیده دارند که به‌خدمت گرفتن قضات عمومی در یک دادگاه ویژه پیش از هر چیز با ایده اصلی برخورداری از یک دادگاه ویژه در تضاد است؛ به همین دلیل خواستار اختصاص‌گری هرچه بیشتر هستند^۳. در فلسطین راهبرد ملی مبارزه با فساد صراحتاً از قضات دادگاه جرائم فساد خواسته است که به‌طور انحصاری خود را وقف پرونده‌هایی از این دست کنند تا تخصص خود را در این زمینه افزایش دهند^۴. این درخواست در سال ۲۰۱۶ به‌موجب قانون اجباری شد.

جدول (۲) اصلی‌ترین سازوکارها و ملاحظات طراحی سازمانی که در حال حاضر در دادگاه‌های مبارزه با فساد برای افزایش کارایی، سلامت و تخصص در پیش گرفته می‌شود را به‌طور خلاصه نشان می‌دهد. ملاحظات مربوط به طراحی سازمانی در این جدول بسیار ساده شده‌اند و با جزئیات بیشتر در بخش چهارم شرح داده خواهند شد.

۱. چادهوری، ۲۰۰۷.

۲. UNDC، ۲۰۱۳.

۳. بانک جهانی، ۲۰۱۱.

۴. PACC، ۲۰۱۲.

جدول ۲. خلاصه‌ای از انگیزه‌ها، سازوکارها و ملاحظات طراحی

انگیزه	سازوکار	ملاحظات مربوط به طراحی سازمانی
کارایی	نسبت قابل قبول قاضی به پرونده افزایش کارایی با تخصص هر چه بیشتر رویه‌های قضایی ساده و مؤثر ضرب‌الاجل‌ها	تعداد قضات دامنه قضاوت: • نوع جرم • میزان جرم • هویت مجرم تخصص‌گرایی فقط در بعضی سطوح (اولین مرحله رسیدگی یا استیناف) یا در تمامی سطوح، برحسب وجود یا نبود تنگناها، ارتباط با مقامات دادستانی
سلامت	انتخاب قضات با تخصص و ظرفیت ویژه برای درک پرونده‌های مالی پیچیده (گردش‌های منظم می‌تواند مانع ایجاد کند مگر در مواردی که تعداد چنین متخصصانی زیاد است) آموزش هدفمند	دامنه قضاوت منابع انسانی مدیریت: به‌کارگیری و حفظ مجموعه متخصصان

بخش ۴: گزینه‌های طراحی سازمانی

هرچند بسیاری از کشورها شکلی از دادگاه‌های مبارزه با فساد را دارند؛ اما طراحی این سازمان‌ها به شدت متنوع است. هرکس که به دنبال تشکیل یا اصلاح یک دادگاه مبارزه با فساد است باید به مسائل طراحی سازمانی توجه کند. برای طراحی یک دادگاه ویژه مبارزه با فساد هیچ مدل «درست» واحد یا «بهترین روش ممکن» وجود ندارد؛ یک طراحی مناسب به عوامل بیرونی و اصلی‌ترین اهداف چنین سازمانی بستگی دارد. در این بخش به پنج گزینه مهمی که طراحان سازمانی باید در این خصوص در نظر بگیرند، می‌پردازیم:

- ارتباط دادگاه ویژه مبارزه با فساد با نظام قضایی مرسوم
- بزرگی دادگاه مبارزه با فساد
- رویه استخدام و برکناری قضات ویژه
- صلاحیت ذاتی حوزه قضایی دادگاه مبارزه با فساد.

۴-۱. ارتباط دادگاه ویژه مبارزه با فساد با نظام قضایی مرسوم

دادگاه‌های مبارزه با فساد اشکال مختلفی دارند. برخی به شکل شعبه‌ها یا بخش‌های ویژه در کنار دادگاه‌های موجود فعالیت می‌کنند درحالی‌که برخی دیگر واحدهای مجزا و مستقلی در سلسله‌مراتب قضایی هستند. در برخی موارد قاضی اختیارات ویژه‌ای برای رسیدگی به پرونده‌های فساد دارد؛ اما هیچ ساختار، واحد یا شعبه جداگانه‌ای در کار نیست. در هر یک از این موارد قضات منتخب ممکن است منحصراً روی پرونده‌های فساد کار کنند یا به پرونده‌های دیگر نیز رسیدگی نمایند. برای مثال، در بنگلادش و کنیا قضات دادگاه‌های بدوی یا دادرسان به عنوان قضات یا دادرسان ویژه خدمت می‌کنند که نه فقط به پرونده‌های فساد بلکه به موضوعات کیفری عادی یا دیگر پرونده‌های ویژه نیز رسیدگی می‌کنند^۱. دادگاه مقابله با تحصیل مال نامشروع^۲ در

۱. برای اطلاعات بیشتر در مورد بنگلادش چادهوری، ۲۰۰۷ و در مورد کنیا کادر ۱ را ملاحظه بفرمایید.

2. Cour de Répression de l'Enrichissement Illicite, CREI.

سنگال نیز یک محکمه ویژه است که اعضای آن از بین مجموعه قضات ارشد گزینش می‌شوند. این قضات حتی بعد از انتصاب در دادگاه مقابله با تحصیل مال نامشروع نیز می‌توانند همچنان در دادگاه‌های عمومی خدمت کنند.^۱

درجات مختلف تخصص‌گرایی و تمایز سازمانی هزینه‌ها و فایده‌های متفاوتی دارد. گرامکو و ولش^۲ در این خصوص چهار مسئله اصلی را مطرح می‌کنند (شکل ۲). به‌طور کلی، وقتی بار پرونده‌ها بالاست، باید با کارایی بیشتری بررسی شوند و شدیداً به تخصص‌های ویژه نیاز است، بهتر است دادگاه مجزا عمل کند.^۳ یکی دیگر از ملاحظات ویژه در ارتباط با پرونده‌های فساد این واقعیت است که متهمان این پرونده‌ها اغلب از پس تأمین هزینه بهترین وکلا برمی‌آیند و این وکلا از تمامی ابزارهای قانونی موجود برای ایجاد تأخیر در رسیدگی و اعتراض به حکم مجرمیت بهره می‌گیرند. در کشورهایی مثل اوگاندا که فقط دادگاه‌های بدوی به‌طور ویژه روی پرونده‌های فساد کار می‌کنند، دادگاه‌های عمومی استیناف با حجم بالایی از این درخواست‌ها روبه‌رو هستند.^۴

مجزا کردن دادگاه‌ها از هم، هزینه‌هایی نیز دارد. هرچه سیستم ویژه پیچیده‌تر و فراگیرتر باشد، هزینه آن بیشتر است. ارتباط نزدیک بین قضات متخصص و دیگر دست‌انداران (وکلا، کارشناسان)، فقدان بینش عمیق، ندیدن همه جوانب امر و تفاوت‌های زیان‌بار از نظر جایگاه اجتماعی از دیگر اثرات منفی تخصص‌گرایی در سیستم قضایی است.^۵

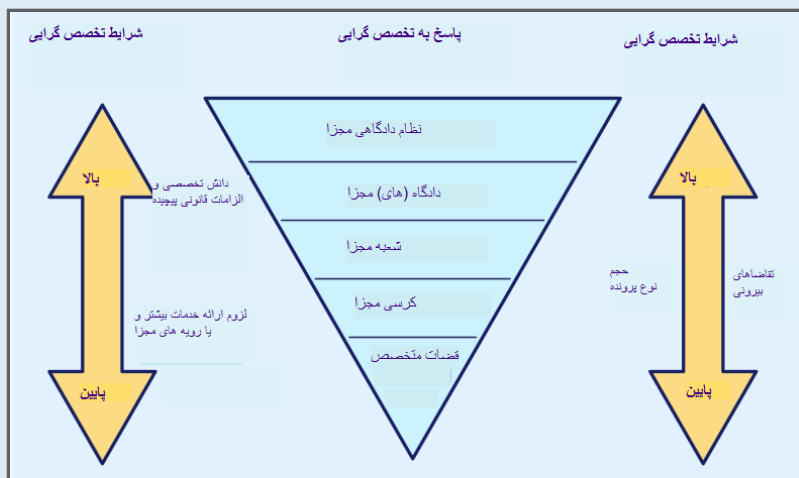
۱. لیو، شمار ۵۴-۸۱.

۲. ۲۰۱۳.

۳. ممکن است عوامل دیگری نیز بر درجه تخصص‌گرایی دادگاه‌ها مؤثر باشند؛ مثل لزوم رسیدگی و ارائه خدمات به شاکیانی با نیازهای ویژه مثل نوجوانان، کهنه‌سربازان، افراد بی‌خانمان یا بیماران ذهنی (باوم، ۲۰۱۱، ۱۰۶). این موارد ربط چندانی به دادگاه‌های مبارزه با فساد ندارند.

۴. شوته، ۲۰۱۸.

۵. گرامکو و ولش، ۲۰۱۳.



شکل ۲: مدل تصمیم‌گیری گرامکوو و ولش برای انتخاب تخصص‌گرایی

منبع: گرامکوو و ولش، ۲۰۱۳، ص ۱۶.

این سؤال که آیا دادگاه‌های مبارزه با فساد باید در قالب نهادهای مجزا فعالیت کنند و قضاتی که در این دادگاه‌ها به خدمت گرفته می‌شوند باید منحصرراً به پرونده‌های فساد رسیدگی کنند یا نه مهم است؛ اما شاید مهم‌ترین سؤال در مورد ارتباط بین دادگاه‌های مبارزه با فساد و نظام قضایی مرسوم، مربوط به جایگاه دادگاه ویژه در سلسله‌مراتب قضایی باشد. به‌خصوص این که دادگاه ویژه مبارزه با فساد واجد صلاحیت رسیدگی نخستین (یعنی به‌عنوان اولین دادگاه بدوی عمل می‌کند)، استیناف یا ترکیبی از این دو است؟ و چه نهادی به درخواست تجدیدنظر در احکام دادگاه مبارزه با فساد رسیدگی می‌کند؟ کشورهایی که محکمه‌های ویژه مبارزه با فساد تشکیل داده‌اند، در هر یک از این موارد تصمیمات کاملاً متفاوتی اتخاذ کرده‌اند.

به‌دلیل تنوع زیاد نظام‌ها، دسته‌بندی دادگاه‌های فعلی مبارزه با فساد در قالب گروه‌هایی که ارتباط خود را با دیگر سلسله‌مراتب قضایی حفظ کرده‌اند دشوار است. جایگاه دادگاه مبارزه با

فساد در سلسله مراتب قضایی (از نظر سطح یا مرتبه) همیشه با کارکرد این دادگاه‌ها (بدوی یا استیناف) مرتبط نیست و سیستم رسیدگی به استیناف به شکل قابل ملاحظه‌ای متنوع است. اگر براساس کارکرد تقسیم‌بندی کنیم، چهار گروه اصلی خواهیم داشت. بیشتر دادگاه‌های مبارزه با فساد به عنوان محکمه‌های بدوی عمل می‌کنند. دادگاه‌های مبارزه با فساد در بنگلادش^۱، بوروندی^۲، کامرون^۳، نپال^۴، مونتنگرو^۵، پاکستان^۶، سنگال^۷، سیرالئون^۸، اسلواکی^۹، سریلانکا^{۱۱} و تایلند^{۱۲} در این دسته قرار می‌گیرند. درخواست‌های استیناف به طور مستقیم یا بعد از پشت سر گذاشتن یک یا چند لایه استیناف حد وسط مرسوم به دادگاه عالی کشور ارجاع می‌شوند.

۱. چادهوری، ۲۰۰۷

۲. نیونکورو، ۲۰۱۳

۳. در آوریل ۲۰۲۱ مجلس شورای ملی بوروندی اختیارات دادگاه مبارزه با فساد را به دادگاه عالی و دادگاه استیناف واگذار کرد (وزارت خارجه ایالات متحده آمریکا، ۲۰۲۱؛ مجلس شورای ملی بوروندی، ۲۰۲۱). اما در می ۲۰۲۲ رئیس‌جمهور سه قاضی را در دادگاه مبارزه با فساد استخدام کرد که به نوعی تجدید ساختار یا بازگشت به سیستم دادگاه مبارزه با فساد در بوروندی بود (Cabinet du Président, 2022).

۴. فومبد، ۲۰۱۵

۵. پودل، ۲۰۱۲

۶. قانون شماره ۱۱/۲۰۱۵ دادگاه‌ها

۷. فرمان پاسخگویی ملی

۸. لژی گلوب، ۲۰۱۸

۹. کمیسیون مبارزه با فساد سیرالئون، ۲۰۱۹

۱۰. استفنسون، ۲۰۱۶

۱۱. مرکز سیاست‌های جایگزین، ۲۰۱۸

۱۲. کتابخانه کنگره، ۲۰۱۶

۱۳. در اینجا لازم است به طور ویژه به سنگال اشاره کنیم؛ زیرا در نظام قضایی این کشور درخواست‌های استیناف مستقیماً از دادگاه مقابله با تحصیل مال نامشروع به دادگاه عالی می‌روند؛ با این وجود در دادگاه عالی استیناف، صرفاً مسئله حکمی بررسی می‌شود نه مسئله موضوعی (لیو شماره ۵۴-۸۱). این یعنی در سنگال عملاً هیچ سازوکاری برای تجدیدنظر در رأی دادگاه مقابله با تحصیل مال نامشروع از منظر واقعیت مسئله وجود ندارد؛ مسئله‌ای که به دلیل عدم تطابق با حاکمیت قانون و تعهدات قانونی سنگال تحت معاهدات مختلف حقوق بشر، انتقادات بسیاری را متوجه خود کرده است (FIDH, 2014).

دوم، برخی کشورها نظام ترکیبی دارند که در آن دادگاه مبارزه با فساد در برخی پرونده‌ها به‌عنوان دادگاه بدوی (معمولاً در پرونده‌های مهم‌تر) و در سایر پرونده‌ها به‌عنوان دادگاه استیناف عمل می‌کند. فیلیپین و اوگاندا دو نمونه قابل توجه از چنین نظام‌هایی هستند. در فیلیپین ساندیگان‌بایان به‌طور انحصاری صلاحیت رسیدگی نخستین به جرائم فساد مقامات عالی‌رتبه دولتی را داراست. در مواردی که این جرائم از مقامات رده‌پایین سربرزند، در نوبت اول دادگاه‌های محلی به پرونده رسیدگی می‌کنند و درخواست‌های استیناف در ساندیگان‌بایان بررسی می‌شود.^۱ نظام قضایی اوگاندا نیز از این نظر که شعبه مبارزه با فساد (ACD) دادگاه عالی معمولاً فقط در پرونده‌های مهم به‌عنوان دادگاه بدوی عمل کرده و در دیگر پرونده به درخواست استیناف دادرها رسیدگی می‌کند، مشابه نظام قضایی فیلیپین است؛ با این وجود دو تفاوت مهم بین این دو وجود دارد. اول این که در فیلیپین صلاحیت نخستین ساندیگان‌بایان به‌واسطه قانون محدود شده است؛ در حالی که در اوگاندا شعبه مبارزه با فساد در تمام پرونده‌های فساد صلاحیت نخستین دارد؛ اما به صلاح‌دید خود فقط در پرونده‌های مهم به‌عنوان دادگاه بدوی وارد عمل می‌شود. دوم، در فیلیپین احکام ساندیگان‌بایان به‌طور مستقیم در دادگاه عالی قابل تجدیدنظر هستند^۲. از سوی دیگر در اوگاندا درخواست‌های استیناف ابتدا به دادگاه استیناف (که در سلسله‌مراتب قضایی اوگاندا بین دیوان عالی^۳ و دادگاه عالی^۴ قرار گرفته است) بررسی شده و سپس به دادگاه عالی می‌رود.^۵ تانزانیا با تقلید از مدل اوگاندا در سال ۲۰۱۶ مقرر کرد که شعبه جرائم اقتصادی و فساد دادگاه عالی این کشور هم درخواست استیناف مربوط به دادگاه‌های بدوی و هم پرونده‌هایی با اهمیت ویژه را قضاوت کند. برخلاف شعبه مبارزه با فساد اوگاندا، این شعبه در تانزانیا فقط از یک قاضی اصلی و

۱. استفنسون، ۲۰۱۶.

۲. استفنسون، ۲۰۱۶.

3. High Court
4. Supreme Court

۵. شوته، ۲۰۱۶.

دو مستشار تشکیل شده است که پرونده به پرونده منصوب می‌شوند؛ اما فاقد دادرس است. درخواست‌های استیناف این شعبه به دادگاه عمومی استیناف ارجاع داده می‌شود.^۱

در بوتسوانا همه پرونده‌های فساد ابتدا در شوراهای حل اختلاف عمومی بررسی می‌شود؛ اما درخواست‌های تجدیدنظر به‌جای دادگاه‌های استیناف عادی به دادگاه فساد (بخشی از دادگاه عالی بوتسوانا) ارجاع می‌شود. احکام دادگاه مبارزه با فساد نیز همچون دیگر احکام دادگاه عالی در بوتسوانا در دادگاه استیناف که عالی‌ترین دادگاه در سلسله‌مراتب قضایی بوتسواناست، قابل بررسی مجدد است.^۲ از آنجاکه دادگاه مبارزه با فساد بوتسوانا فقط به درخواست‌های تجدیدنظر رسیدگی می‌کند و هرگز به‌عنوان دادگاه بدوی وارد عمل نمی‌شود، باید آن را در دسته مجزای سوم، یعنی شعبه ویژه استیناف، طبقه‌بندی کرد.

چهارمین نمونه از سیستم‌های مبارزه با فساد که به‌تدریج در حال گسترش است، شامل هر دو دادگاه بدوی و تجدیدنظر است. این سیستم‌های فراگیر موازی از یک‌سری دادگاه بدوی و مجموعه‌ای از دادگاه‌های استیناف تشکیل شده است که به درخواست‌های تجدیدنظر دادگاه‌های بدوی مبارزه با فساد رسیدگی می‌کنند. آلبانی^۳، ارمنستان^۴، مالزی^۵، لندونزی^۶، اوکراین^۷ و زیمبابوه^۸ چنین نظام‌هایی دارند.

صربستان یک مورد ویژه است که در آن پرونده‌های بزرگ فساد در سیستم‌های فراگیر موازی و سایر پرونده‌های فساد در دادگاه بدوی رسیدگی می‌شوند. پرونده‌های فساد که مقامات رده‌بالای

۱. قانون مقابله با جرائم اقتصادی و سازمان‌یافته، ۲۰۲۲

۲. UNODC، ۲۰۱۴

۳. گونجیک، ۲۰۲۲

۴. قانون اساسی، ۲۰۲۱

۶. شوته

۷. کوز و استفسون، ۲۰۲۰

۸. موندوپا، ۲۰۲۱

دولتی در آن دست دارند یا از یک مبلغ مشخص فراترند در دادگاه جرائم سازمان‌یافته در بلگراد^۱ بررسی می‌شوند و درخواست تجدیدنظر از رأی این دادگاه‌ها در بخش جرائم سازمان‌یافته دادگاه استیناف مطرح می‌شود؛ باین حال سایر پرونده‌های فساد در بخش مبارزه با فساد بلگراد، کراگویواتس^۲، نیش^۳ و نووی ساد^۴ که بخشی از دادگاه عالی است، قضاوت می‌شود. درخواست‌های تجدیدنظر توسط دادگاه عمومی استیناف بررسی می‌شود.

جدول (۳) دادگاه‌های مبارزه با فساد مورد بررسی را بر اساس رابطه‌شان با نظام قضایی مرسوم در قالب چهار دسته اصلی نشان می‌دهد.

جدول ۳: مدل‌های مختلف دادگاه‌های مبارزه با فساد

کشورها	مدل
بنگلادش*	دادگاه بدوی
بوروندی**	دادگاه مبارزه با فساد واجد صلاحیت نخستین برای رسیدگی به پرونده‌های
کامرون	فساد است. درخواست‌های استیناف به‌طور مستقیم یا بعد از پشت‌سر
کرواسی	گذاشتن یک یا چند لایه استیناف حد واسطه مرسوم به دادگاه عالی کشور
مونتنگرو	ارجاع می‌شوند.
نیپال	
مقدونیه شمالی	
پاکستان	
فلسطین	
سنگال	
صربستان***	
سیرالئون	

1. Belgrade
2. Kragujevac
3. Niš
4. Novi Sad

بررسی مقایسه‌ای دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد در جهان

کشورها	مدل
اسلوواکی تایلند	
فیلیپین تانزانیا اوگاندا	دادگاه ترکیبی دادگاه مبارزه با فساد در برخی پرونده‌های (مهم‌تر) به‌عنوان دادگاه بدوی و در سایر پرونده‌ها که در مرحله بدوی توسط شوراهای حل اختلاف عمومی قضاوت شده‌اند، عنوان دادگاه حدواسط استیناف عمل می‌کند.
بوتسوانا	دادگاه استیناف دادگاه مبارزه با فساد فقط به موارد استیناف رسیدگی می‌کند.
آلبانی ارمنستان اندونزی کنیا* ماداگاسکار مالزی صربستان*** اوکراین زیمبابوه	دادگاه موازی فراگیر که کارکردهای هر دو دادگاه بدوی و استیناف را دارد نظام دادگاه مبارزه با فساد شامل هر دو دادگاه بدوی و استیناف است.

* در بنگلادش و کنیا قضات دادگاه‌های بدوی به‌عنوان دادرس یا قضای ویژه مبارزه با فساد منصوب می‌شوند و درعین حال در دادگاه‌های عمومی به سایر پرونده‌ها نیز رسیدگی می‌کنند. کنیا در سال ۲۰۱۵ یک لایه استیناف ویژه به سلسله‌مراتب نظام قضایی خود اضافه کرد.

** در حال حاضر و در زمان تدوین این نسخه نمی‌توان با اطمینان درباره طراحی دادگاه مبارزه با فساد در بوروندی نظر داد.

*** در صربستان تخصص‌گرایی در عمل به اهمیت پرونده‌های قضایی بستگی دارد. یک نظام موازی فراگیر برای رسیدگی به پرونده‌های بزرگ فساد و با دخالت مقامات ارشد وجود دارد؛ در حالی که تخصص‌گرایی در مورد دیگر پرونده‌ها محدود به دادرسی اولیه و بدوی است.

۴-۲. اندازه دادگاه: تعداد قضات دادگاه ویژه مبارزه با فساد

سؤالی که در وهله اول شاید به شکل گول‌زننده‌ای ساده به نظر برسد و در تشکیل دادگاه ویژه مبارزه با فساد باید به درستی پاسخ داده شود، این است که این دادگاه‌ها چقدر باید بزرگ باشند. چند قاضی باید در این دادگاه به کار گرفته شوند و - در صورتی که یک نهاد یا شعبه به عنوان دادگاه ویژه مبارزه با فساد تعیین نشود - چند قاضی ویژه باید در این زمینه فعالیت کنند؟ پاسخ این سؤال به پاسخ سؤالات مطرح شده در بخش قبل بستگی دارد؛ تعداد قضات مورد نیاز تا اندازه‌ای به این بستگی دارد که دادگاه ویژه در قالب دادگاه بدوی عمل می‌کند یا استیناف یا ترکیبی از هر دو. حتی با در نظر گرفتن این عامل، باز هم کشورها از نظر تعداد قضاتی که به عنوان قاضی متخصص مبارزه با فساد در این دادگاه‌ها به خدمت می‌گیرند، بسیار متنوع‌اند.

مهم‌ترین مزیت به کارگیری تعداد زیاد قاضی در دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد، سراسر است و مشخص است: تا آنجا که یکی از اهداف تشکیل چنین دادگاه‌هایی افزایش سرعت رسیدگی به پرونده‌ها و رسیدگی مؤثر به پرونده‌های فساد باشد، روشن است که هر چه نسبت تعداد قضات به پرونده‌ها بیشتر باشد، مطلوب‌تر است. این مسئله در کشورهایی که تعداد پرونده‌های ارجاعی به دادگاه‌ها بسیار زیاد و خطر انباشته شدن آن‌ها بالاست، بیشتر صدق می‌کند. برای مثال در فیلیپین قانون تلاش کرده است با افزایش تعداد قضات از ۱۵ به ۲۱ نفر مشکل تأخیرهای طولانی در رسیدگی به پرونده‌های تشکیل شده در ساندیگان‌بایان را حل کند. برخی منتقدان این میزان افزایش را کافی نمی‌دانند و عقیده دارند که تعداد قضات ساندیگان‌بایان باید سه برابر می‌شد و به ۴۵ نفر می‌رسید؛^۱ با این حال افزایش تعداد قضات در دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد دست کم با سه هزینه احتمالی همراه است.

ابتدا، روشن‌ترین مسئله نگرانی در خصوص یافتن قضات ذی صلاح است. اگر هدف از تشکیل دادگاه ویژه صرفاً افزایش تعداد قضات نسبت به پرونده‌ها نبوده و اطمینان از صلاحیت و تجربه بالای این قضات نیز از اهمیت زیادی برخوردار باشد، پُر کردن تعداد قابل توجهی کرسی قضاوت، دست‌کم در کشورهایی که با محدودیت تعداد قضات روبه‌رو هستند، چالش برانگیز است. در مواردی که تشکیل دادگاه مبارزه با فساد با اصلاحات قضایی دیگری مثل تصفیه قضات^۱ که عملکرد نظام قضایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد همراه باشد، این موضوع اهمیت خاصی پیدا می‌کند^۲؛ علاوه بر این با افزایش تعداد قضات متخصص مبارزه با فساد، این مناصب کمتر از پیش «ممتاز» به نظر می‌رسند و جذابیت‌شان را برای متقاضیان بالقوه از دست می‌دهند^۳.

دومین نگرانی در مورد بزرگ شدن دادگاه‌های ویژه این است که استخدام حقوق‌دان‌های ذی صلاح و متبحر برای دادگاه ویژه می‌تواند استعدادها را از دادگاه‌های عمومی به این دادگاه‌ها سوق دهد و بر سایر بخش‌های سیستم قضایی تأثیر نامطلوبی برجا بگذارد. در بسیاری از کشورها این مشکل آن قدرها بزرگ نیست؛ چراکه نسبت تعداد قضات باصلاحیت به اندازه دادگاه ویژه مبارزه با فساد به اندازه کافی بالا هست؛ اما دست‌کم در برخی شرایط استعدادهای حقوقی موجود آن قدر اندک است که طراحان سازمانی را مجبور می‌کند به شکل جدی در مورد چگونگی تخصیص بااستعدادترین قضات به دادگاه‌های مختلف فکر کنند.

سومین مشکل با این موضوع مرتبط ولی از آن مجزاست: دادگاه مبارزه با فساد فقط باید قضاتی را به خدمت بگیرد که بسیار درستکار هستند. به همین دلیل همان‌طور که در ادامه خواهیم گفت برخی دادگاه‌های مبارزه با فساد از روش‌های سنجش و گزینش ویژه‌ای استفاده می‌کنند؛ اما هرچه تعداد قضات مورد نیاز برای استخدام در این دادگاه‌های ویژه بیشتر باشد، استفاده از این

۱. Illustration of judges، حذف مقامات عمومی و قضات وابسته به یک رژیم سیاسی آلوده. از این روش در کشورهایی که تازه مستقل شده یا دوره جنگ را پشت سر گذاشته‌اند، به عنوان ابزاری برای تحول قضایی استفاده می‌شود.

۲. گونجیک، ۲۰۲۲.

۳. شوته، ۲۰۱۶.

شاخص‌ها برای سنجش سلامت افراد سخت‌تر خواهد بود.

توسعه دادگاه‌های تیبیکور اندونزی به شکلی نگران‌کننده از سال ۲۰۱۰ به بعد این مسئله را به خوبی نشان می‌دهد. در طراحی اصلی و اولیه این نظام هر هیئت منصفه قضایی از ۲ قاضی اصلی و ۳ قاضی ویژه تشکیل شده است. این قضات اختصاصی از نظر سلامت و انصاف اعتبار بالایی دارند. بعد از این که حکم دادگاه قانون اساسی گسترش نظام تیبیکور را الزامی کرد، لازم بود تعداد قضات از جمله قضات ویژه به شکل قابل توجهی افزایش یابد. گذشته از دشواری‌های تأمین نیروی انسانی لازم برای همه مناصب جدیدی که به نظام قضایی ۳۴ شهر بزرگ استانی این کشور اضافه شده بود، گزارش‌های بسیار زیادی نیز از تخلفات قضات جدید به گوش می‌رسید که نشان می‌داد گزینش افراد درستکار و نظارت بر کار قضات به کارآمدی گذشته نیست.

بعد از دور اول استخدام‌ها در سال ۲۰۱۱-۲۰۱۰، فقط تعداد کمی قاضی ویژه در دادگاه‌های تیبیکور استخدام شده‌اند. نگرانی در مورد صلاحیت و سلامت آن‌ها همچنان باقی است. هرچند قانون خواستار تشکیل دادگاه‌های مبارزه با فساد در تمام ۳۴۷ حوزه قضایی اندونزی بود؛ اما این امر تا سال ۲۰۲۲ محقق نشد. برخی ناظران خواستار تمرکز دوباره دادگاه در جاکارتا هستند تا به این ترتیب تعداد قضات مورد نیاز و هزینه نظارت بر کار دادگاه‌ها کاهش یابد. برخی دیگر توصیه می‌کنند قضات دادگاه‌های استانی سفر کنند و در سطح ناحیه، نزدیک‌تر به دادستانی محلی و شاهدان، به پرونده‌ها رسیدگی نمایند.^۱

به طور خلاصه طراحان سازمانی برای تصمیم‌گیری در مورد تعداد قضاتی که در دادگاه ویژه مبارزه با فساد استخدام می‌شوند، باید معایب و مزایای افزایش تعداد قضات را با دقت سبک و سنگین کنند و اثرات مطلوب افزایش نسبت قضات به پرونده‌ها را در برابر اثرات جانبی احتمالی آن بر ظرفیت و سلامت قضات قرار دهند و آن‌ها را بسنجند. در کشورهایی که تعداد پرونده‌های فساد بسیار زیاد و تعداد قضات باصلاحیت نیز بالاست، وجود یک دادگاه مبارزه با فساد بزرگ‌تر

۱. رامادهان، ۲۰۲۱.

منطقی است؛ اما وقتی تعداد پرونده‌هایی که به یک محکمه اختصاصی نیاز دارند محدود و تعداد قضات ذی صلاح از آن هم محدودتر است، یک دادگاه کوچک‌تر مطلوب‌تر است. سخت‌ترین شرایط - که متأسفانه شاید مرسوم‌ترین شرایط هم هست - مربوط به مواردی است که تعداد پرونده‌های فساد بسیار زیاد و تعداد قضات ذی صلاح بسیار محدود است.

۳-۴. گزینش و برکناری قضات

در بیشتر کشورها قضات مبارزه با فساد همان جایگاه قضات عادی را دارند و رویه استخدام، برکناری و نظارت بر کار آن‌ها و همچنین شرایط و مقررات کاری‌شان نیز مشابه قضات دیگری است که در سلسله‌مراتب نظام قضایی در سطح مشابهی فعالیت می‌کنند؛ با این حال برخی از کشورها برای قضات دادگاه مبارزه با فساد، بیش از همه برای استخدام آن‌ها، قوانین ویژه‌ای دارند. برای مثال گاهی قوانین استخدام ویژه‌ای برای این قضات وجود دارد یا لازم است از صلاحیت‌های خاصی برخوردار باشند. این بایدها و نبایدها اغلب قاضی را ملزم می‌کنند قبل از انتصاب در دادگاه مبارزه با فساد، رتبه یا تجربه کافی در این زمینه کسب نماید. در برخی از کشورها، مثل اسلواکی، عدم سوءپیشینه قضات باید تأیید شود که هدف از آن اطمینان از هرگونه سوءپیشینه‌ای است که می‌تواند قضات را مستعد تهدید یا دیگر تأثیرات نامطلوب کند. این شرط در کشور اسلواکی ابتدا محدود به قضات دادگاه ویژه کیفری بود، اما در حال حاضر مشمول همه قضات است^۱.

فراگیرترین تلاش‌ها برای تصویب قوانین ویژه انتخاب قضات دادگاه مبارزه با فساد در اندونزی و اوکراین صورت گرفته است. قضاتی که بر کرسی قضاوت دادگاه‌های تپیکور در اندونزی می‌نشینند علاوه بر قضات اصلی شامل قضات ویژه نیز هستند (معمولاً شامل وکلا، اساتید حقوق، قضات بازنشسته و دیگر متخصصان حقوقی).

معیارهای گزینشی سخت‌گیرانه‌ای برای متقاضیان مسند قضاوت اختصاصی تعیین شده است

۱. استفسون، ۲۰۱۶

و نمایندگان جامعه مدنی و کارکنان دادگاه عالی هر دو در کمیته گزینش مشارکت می‌کنند. قضات دادگاه تیبیکور سپس از سوی رئیس‌جمهور برای یک دوره پنج‌ساله استخدام می‌شوند؛ این دوره فقط یکبار قابل تمدید است. به موجب قانون ۲۰۰۲ در دادگاه‌های تیبیکور هیئت‌های منصفه متشکل از پنج قاضی در مورد پرونده‌ها رأی می‌دهند و سه تا از قضات باید قاضی اختصاصی باشند. هدف از این سیستم کاهش تأثیر قضات اصلی است که بنا بر مشاهدات، بیشتر در معرض ریسک فساد قرار دارند؛^۱ با این حال پیرو بازمینی قوانین حکمیت در سال ۲۰۰۹، که در پی حکم دادگاه قانون اساسی در خصوص سلب اعتبار نظام قضایی اولیه تیبیکور تصویب شد، رئیس دادگاه تیبیکور در هر حوزه قضایی (یک قاضی اصلی) می‌تواند ترکیب قضات اصلی و اختصاصی هر هیئت منصفه را تعیین کند.^۱

دادگاه عالی اوکراین تنها دادگاه عالی است که در فرایند انتخاب قاضی از متخصصان بین‌المللی کمک می‌گیرد. کمیسیون عالی تعیین صلاحیت قضات^۲ فرایند استخدام نامزدها در کل نظام قضایی اوکراین را اداره می‌کند. شورای سلامت عمومی (PIC)^۳ متشکل از ۲۰ عضو از جامعه مدنی، دانشگاهی، رسانه و دیگر متخصصانی که در سنجش و گزینش سلامت و اخلاق نامزدهای مقام قضاوت نقش دارند، با این کمیسیون همکاری می‌کند. برای انتخاب قضات دادگاه عالی مبارزه با فساد کمیسیون از حمایت‌های یک شورای ثانویه یعنی شورای عمومی متخصصان بین‌المللی (PCIE)^۴ برخوردار است. این شورا از شش متخصص بین‌المللی که از سوی سازمان‌های بین‌المللی به دولت اوکراین معرفی شده‌اند، تشکیل شده است. شورای عمومی متخصصان بین‌المللی براساس اظهاریه اموال و دارایی‌ها، استعلام از اداره ملی مبارزه با فساد و مصاحبه، اخلاق و سلامت نامزدهای دادگاه عالی مبارزه با فساد را بررسی می‌کند. نامزدها برای

۱. شوته، ۲۰۱۶

2. High Qualification Commission of Judges

3. Public Integrity Council

4. Public Council of International Experts

پشت‌سر گذاشتن فرایند گزینش باید دست‌کم سه رأی موافق از شورای عمومی متخصصان بین‌المللی و نه رأی موافق از شورای سلامت عمومی یا ۱۲ رأی در مجموع بگیرند. در نتیجه اگر کاندیدایی از سوی چهار نفر از شش عضو شورای عمومی متخصصان بین‌المللی تأیید نشود، نمی‌تواند فرایند گزینش را با موفقیت طی کند.^۱

گروه‌های جامعه مدنی در اوکراین به دلیل بی‌اعتمادی عمیق به رویه‌های مرسوم انتخاب قضات و این باور که دخالت خارجی برای اطمینان از استخدام درست‌کارترین و معرب‌ترین قضات در دادگاه عالی مبارزه با فساد ضروری است، تلاش زیادی کردند تا در فرایند انتخاب دادگاه عالی مبارزه با فساد از متخصصان خارجی کمک بگیرند. این گروه‌های مدنی بالاخره موفق شدند حمایت کمیسیون ونیز و صندوق بین‌المللی پول را جلب کنند که دخالت متخصصان بین‌المللی در فرایند گزینش دادگاه عالی مبارزه با فساد را یکی از شروط اعطا و ام‌های بیشتر عنوان کردند. هرچند بنا بر گزارش‌ها، کمیسیون عالی تعیین صلاحیت قضات سخت‌گیری شورای عمومی متخصصان بین‌المللی در جریان اولین دور انتخاب قضات دادگاه عالی مبارزه با فساد را ارزشمند توصیف کرد، اما ۲۸ قاضی که در اوایل سال ۲۰۱۹ توسط شورای عمومی متخصصان بین‌المللی به‌خاطر عدم دستکاری رد صلاحیت شده بودند همچنان در دیگر دادگاه‌ها به قضاوت ادامه می‌دهند.^۲

دستورالعمل‌های ویژه برای گزینش و برکناری قضات دادگاه مبارزه با فساد زمانی محسوس‌تر می‌شود که نگرانی در مورد سلامت قضات در بالاترین میزان خود است. در اسلواکی بیشترین نگرانی از جانب شبکه‌های جنایی بود که می‌توانستند قضات را تهدید یا فاسد کنند. در اندونزی و اوکراین بیشترین نگرانی مربوط به نفوذ افراد قدرتمند بر دادگاه‌های عمومی و همچنین فساد سیستماتیک در نظام قضایی بود. با تمام این‌ها، گاهی رویه‌های ویژه برای اطمینان از درستی افراد

۱. کوز و استفنسون، ۲۰۲۰.

۲. وگن و نیکلاویوا، ۲۰۲۱.

ضروری نیست؛ در نتیجه بیشتر کشورها رویه‌های خاصی برای استخدام و برکناری قضات ندارند. همیشه مشخص نیست که این موضوع به دلیل لازم ندانستن آن توسط سیاست‌گذاران این کشورهاست یا این که مربوط به دیگر ملاحظات عملی و سیاسی است.

همچنین مهم است به خاطر داشته باشیم که رویه‌های ویژه برای استخدام قضات تضمینی بر سلامت افراد نیست. این رویه‌ها در بهترین حالت مؤلفه‌های کمکی راهبرد بزرگ‌تری هستند که هدف از آن کمک به افزایش هر چه بیشتر سلامت در سیستم است و بسته به بافتار مورد نظر ممکن است ارزشمند باشند یا نباشند. در شرایطی که نظام قضایی مرسوم در پرونده‌های فساد به شکل خاصی در معرض اعمال فشار یا نفوذ قرار دارد، شاخص‌ها یا رویه‌های ویژه برای استخدام قضات بیشترین اهمیت و سخت‌گیری را دارند؛ به طوری که دیگر روش‌های انتخاب قاضی ممکن است از این همه سخت‌گیری اجتناب کنند.

۴-۴. صلاحیت ذاتی دادگاه مبارزه با فساد: دادگاه به چه پرونده‌هایی رسیدگی می‌کند؟

دادگاه‌های مبارزه با فساد از نظر صلاحیت ذاتی شان بسیار متنوع‌اند. به بیان ساده‌تر، حوزه قضایی دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد (صرف‌نظر از تفاوت بین حوزه‌های اصلی بدوی و استیناف که پیش از این مطرح شد) حول سه بُعد اصلی با هم تفاوت دارند. این ابعاد شامل (الف) جرائم خاص تحت پوشش، (ب) شدت جرم (اغلب با توجه به مبلغ فساد سنجیده می‌شود) و (ج) ارشدیت مقاوم‌های دولتی که گمان می‌رود در پرونده دست داشته باشند.

نوع جرم: بیشتر دادگاه‌های مبارزه با فساد با طیف گسترده‌ای از جرائم فساد و مرتبط با فساد سروکار دارند؛ علاوه بر این برخی از دادگاه‌های ویژه که به عنوان دادگاه مبارزه با فساد طبقه‌بندی می‌شوند، در واقع صلاحیت قضایی گسترده‌تری دارند که نه تنها فساد و جرائم اقتصادی مربوطه بلکه دیگر جرائم جدی را نیز در برمی‌گیرد. این رویه در اروپای جنوب شرقی که دادگاه‌ها به جرائم سازمان‌یافته و دیگر پرونده‌ها نیز رسیدگی می‌کنند، بیشتر به چشم می‌خورد (کادر ۲ را ملاحظه

بفرمایید). دادگاه ویژه نپال نیز نه تنها پرونده‌های فساد و پولشویی بلکه «خیانت به کشور» را نیز رسیدگی می‌کند.^۱ در مقابل، دامنه صلاحیت برخی دیگر از دادگاه‌های مبارزه با فساد بسیار کمتر و محدود به یک‌سری جرائم ویژه مرتبط با فساد است؛ برای مثال، دادگاه مقابله با تحصیل مال نامشروع در سنگال همان‌طور که از نامش پیداست، فقط به جرائم مرتبط با تحصیل مال نامشروع - استفاده از ادارات یا روابط دولتی به منظور اختلاس یا استفاده نامشروع از اموال عمومی - و فساد یا پنهانکاری مرتبط با آن می‌پردازد.^۲

کادر ۲. گسترش حوزه قضایی دادگاه‌های مبارزه با فساد در اروپای جنوب شرقی

ایوان گونجیک

شعب دادگاهی و دادگاه‌های ویژه متعددی در اروپای جنوب شرقی وجود دارد که نه تنها صلاحیت قضایی رسیدگی به پرونده‌های فساد را دارند بلکه دیگر انواع جرائم را نیز پوشش می‌دهند از جمله (الف) جرائم سازمان‌یافته (آلبانی، بلغارستان، کرواسی، مونته‌نگرو، مقدونیه شمالی، صربستان، اسلواکی)، (ب) جرائم ضد دولت و نظم عمومی، در رأس آن‌ها تروریسم (آلبانی، بلغارستان، مونته‌نگرو، مقدونیه شمالی، صربستان)، (ج) جرائم مرتبط با قوانین کیفری بین‌المللی (مونته‌نگرو، مقدونیه شمالی) و (د) جرائم جدی دیگری مثل قاچاق انسان (مقدونیه شمالی) یا قتل عمد (اسلواکی). دامنه مسئولیت‌های اضافه‌شده از فقط پرونده‌های کیفری سازمان‌یافته (کرواسی) تا همه جرائمی که در بالا اشاره کردیم (مقدونیه شمالی)، متفاوت است.

دامنه صلاحیت قضایی دادگاه‌های مورد نظر الزاماً بازتابی از نسبت پرونده‌های فساد در دفاتر ثبت پرونده نیست. هرچند دادگاه ویژه کیفری در اسلواکی صلاحیت رسیدگی به انواع جرائم را دارد که به شکل قابل توجهی بیشتر از دادگاه‌های USKOK در کرواسی است؛ اما سهم پرونده‌های فساد از موارد ثبت‌شده در هر دو دادگاه برابر و بین یک‌سوم تا نیمی از پرونده‌هاست (استفنسون، ۲۰۱۶؛ دادستانی کرواسی، ۲۰۲۱). جالب این‌که دو سوم از بار پرونده‌های بخش ویژه رسیدگی به جرائم سازمان‌یافته، فساد،

۱. پارا جولی، ۲۰۱۰.

۲. لیو شماره ۵۴-۸۱.

تروریسم و جرائم جنگی دادگاه عالی در پودکوری‌تسا در مونته‌نگرو - با وجود اسم بلندبالای این بخش - مربوط به جرائم فساد است (دادگاه عالی پودکوری‌تسا، ۲۰۲۰).

گسترش حوزه قضایی دادگاه‌های مبارزه با فساد در اروپای جنوب شرقی دلایل احتمالی متعددی دارد. ابتدا، احتمالاً کشورها به دنبال بهره‌برداری از مزایای ادغام پرونده‌های مختلف هستند که می‌تواند ناشی از خصوصیات مشترک پرونده‌های مورد نظر - مثل چالش‌های مشترکی که این پرونده‌ها پیش روی نظام قضایی قرار می‌دهند - یا برهم‌پوشانی گروه دست‌اندرکاران باشد. ارتباط تنگاتنگ بین فساد و جرائم سازمان‌یافته در منطقه (هلمز، ۲۰۰۷) شاید توضیحی برای رسیدگی مشترک به این دو جرم باشد. علاوه بر این، برخی دادگاه‌های مبارزه با فساد در اروپای جنوب شرقی صلاحیت ساختارهای دادگاه‌های قبلی را در قالب سیستم جدید با هم ترکیب کرده‌اند. دادگاه‌های جرائم جدی که در گذشته در آلبانی برقرار بود و از سال ۲۰۱۴ به پرونده‌های ویژه فساد رسیدگی می‌کرد، در سال ۲۰۱۹ به دادگاه‌های SPAK تبدیل شد (گونجیک، ۲۰۲۲). گسترش صلاحیت دادگاه‌های مبارزه با فساد در منطقه می‌تواند ناشی از فشار شرایط اتحادیه اروپا باشد؛ برای مثال، ساختار دادگاه ملی اسپانیا که انواع جرائم جدی را قضاوت می‌کند، به‌عنوان طرح کلی برای تشکیل دادگاه ویژه در اسلواکی و دادگاه ویژه کیفری در بلغارستان، که در حال حاضر منحل شده، تعریف شده است (کوزمو، ۲۰۱۴). کرواسی و رومانی همین نقش را برای آلبانی دارند (گونجیک، ۲۰۲۲).

میزان جرم: هرچند حوزه قضایی بیشتر دادگاه‌های مبارزه با فساد بیشتر برحسب ماهیت جرم تعریف می‌شود نه شدت آن؛ اما در برخی کشورها دادگاه‌های مبارزه با فساد فقط به پرونده‌هایی رسیدگی می‌کنند که با مبالغ بالایی سروکار دارند. برای مثال در کامرون دادگاه ویژه کیفری فقط به پرونده‌های اختلاس با مبالغ بسیار بزرگ رسیدگی می‌کنند و سایر پرونده‌های اختلاس در دادگاه‌های عادی قضاوت می‌شوند.^۱ فیلیپین قانون ساندیگان‌بایان را بازبینی کرد تا صلاحیت اولیه دادگاه را به پرونده‌هایی با مبالغ سنگین و بالاتر از یک حد مشخص محدود کند.^۲

۱. ایلیاسو، ۲۰۱۴؛ کامگا و فومبد، ۲۰۲۰.

۲. استنفسون، ۲۰۱۶.

هویت مجرم: حوزه قضایی برخی از دادگاه‌های مبارزه با فساد نه تنها به جرائم خاص بلکه به مجرمان خاصی نیز محدود است. برای مثال سانديگانبايان فقط صلاحيت رسيدگي نخستين به پرونده‌هایی را دارد که عليه مقامات عمومی ارشد تشکیل می‌شوند.^۱ جالب این که بوروندی صلاحيت قضايی دادگاه مبارزه با فسادش را از جهت ديگر محدود کرده است: هرچند این دادگاه صلاحيت قضايی گسترده‌ای دارد و به طيف وسیعی از جرائم فساد رسيدگي می‌کند؛ اما فقط دادگاه عالی بوروندی است که می‌تواند به اتهامات کيفری عليه مقامات دولتی عالی‌رتبه شامل وزرا، نمایندگان مجلس، سناتورها، ژنرال‌ها، استانداران و قضات عالی رسيدگي کند.

در صربستان هویت مجرم و ارزش پولی جرم هر دو در تعیین دادگاهی که باید به پرونده رسيدگي کند، نقش دارند؛ وقتی رشوه‌گیرنده یکی از مقامات ارشد منصوب یا منتخب است و یا پولی که به صورت نامشروع به دست آمده از ۲ میلیون دلار و یا ارزش خريدهای دولتی از ۸ میلیون دلار بیشتر باشد، پرونده‌های فساد در حوزه قضايی دپارتمان‌های جرائم سازمان‌یافته قضاوت می‌شوند. دپارتمان‌های فساد، صلاحيت رسيدگي به فهرست بلندبالایی از پرونده‌های فساد را دارند (مثل سوءاستفاده از مقام، رشوه‌خواری، اختلاس و پولشویی) مشروط بر این که این جرائم در حوزه قضايی دپارتمان‌های جرائم سازمان‌یافته قرار نداشته باشند.^۲

همان‌طور که در قسمت بالا تأکید شد برای مسئله صلاحيت حوزه قضايی اساسی یک دادگاه مبارزه با فساد، هیچ پاسخ سراسری وجود ندارد. بر این اساس می‌توان برخی از مهم‌ترین مزایا و معایب اعمال محدودیت بر کار این دادگاه‌ها را حول یک یا چند مورد از ابعادی که در قسمت بالا به آن اشاره شد، خلاصه کرد. اولین مزیت اعمال محدودیت بر کار دادگاه‌های مبارزه با فساد، روشن و بدیهی است: همان‌طور که پیش از این گفتیم، یکی از عوامل اصلی در تعیین کارایی یک دادگاه نسبت تعداد قاضی به پرونده است. هرچند یکی از راه‌های افزایش این نسبت افزایش تعداد

۱. استفنسون، ۲۰۱۸.

۲. بند ۱۳ قانون فساد و جرایم سازمان‌یافته ۲۰۱۶ و اصلاحیه سال ۲۰۱۸ آن.

قضات است؛ اما با کاهش تعداد پرونده‌ها نیز می‌توان این نسبت را افزایش و به این ترتیب به دادگاه امکان داد منابع خود را روی پرونده‌هایی متمرکز کند که مهم‌ترین یا قضاوت توسط یک محکمه ویژه بهترین گزینه برای رسیدگی به آن‌هاست. دومین مزیت احتمالی محدود کردن صلاحیت قضایی دادگاه‌های مبارزه با فساد، یک مسئله سیاسی است. یکی از اهداف این دادگاه‌ها افزایش اعتماد عمومی به توانایی نظام قضایی برای مهار مؤثر فساد و مقابله با این برداشت است که مقامات عالی‌رتبه و نزدیکان‌شان از مجازات معاف‌اند. علاوه بر این، از آنجاکه تصور می‌شود دادگاه‌های ویژه اغلب به منابع عمومی قابل توجهی نیاز دارند و شرایط استخدام قضات آن گاهی مطلوب‌تر از دیگر قضات است؛ البته برای پایداری و تداوم کار این دادگاه لازم است عموم مردم به ضرورت وجودشان باور داشته باشند. اگر بخش بزرگی از پرونده‌های ثبت‌شده در این دادگاه‌ها از پرونده‌های جزئی و غیرمهم تشکیل شده باشد، هر دو برداشت زیر سؤال می‌رود.

این نوع انتقادات صرفاً نظری نیستند؛ برای مثال در نپال منتقدان مدام به این واقعیت اشاره می‌کنند که تعداد زیادی از پرونده‌های دادگاه ویژه مربوط به مجوزهای جعلی است نه پرونده‌های بزرگ رشوه؛ هرچند که شاید بیشترین تقصیر متوجه نهاد مبارزه با فساد است که در مورد پرونده‌هایی که باید تحت پیگرد قانونی قرار دهد، تصمیم درستی نمی‌گیرد.^۱

در اسلوواکی نیز رسانه‌های منتقد به این واقعیت زیاد پرداخته‌اند که بسیاری از پرونده‌هایی که در دادگاه ویژه کیفری بررسی می‌شوند مربوط به رشوه‌های خُرد و ناچیز، گاهی کمتر از ۲۰ یورو، است. این باعث شده است که فعالان جامعه مدنی خواستار محدود کردن حوزه قضایی دادگاه مبارزه با فساد به پرونده‌های مهم‌تر شوند.^۲ در زیمبابوه نیز برخی منتقدان از این که دادگاه‌های نوپای مبارزه با فساد در این کشور در سیل پرونده‌های جزئی و بی‌اهمیت غرق شده‌اند، گلایه دارند.^۳

۱. پارا جولی، ۲۰۱۰؛ گایاوالی، ۲۰۲۱

۲. استفنسون، ۲۰۱۶

۳. موندوپا، ۲۰۲۱

اما این بدان معنا نیست که محدود کردن حوزه قضایی دادگاه مبارزه با فساد در تمام (یا حتی بیشتر) موارد ایده خوبی است؛ به هر حال اگر دادگاه ویژه بهتر از دادگاه‌های مرسوم می‌تواند به پرونده‌های فساد رسیدگی کند، پس گسترش صلاحیت قضایی این دادگاه‌ها به این معنی است که پرونده‌های بیشتری از مزایای چنین دادگاه‌هایی (کارایی، تخصص و سلامت بیشتر) بهره‌مند خواهند شد؛ افزون‌براین، پرونده‌های فساد «جزئی» نیز اهمیت خودشان را دارند؛ چه از این بابت که در مجموع تأثیر بزرگی بر جامعه دارند و چه از این‌رو که فسادهای به ظاهر رده‌پایین می‌توانند کارکردهای شبکه‌های بزرگ‌تر فساد را به تصویر بکشند.

۴-۵. ارتباط با مقامات قضایی

دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد اغلب ارتباط مستقیمی با مقامات مسئول مبارزه با فساد یا نهادهای قضایی مشابه دارند و صلاحیت قضایی دادگاه مبارزه با فساد محدود به مواردی است که توسط نهاد مبارزه با فساد مطرح می‌شود. گاهی نهاد مبارزه با فساد برای تشکیل پرونده در دادگاه ویژه مبارزه با فساد، واجد صلاحیت قضایی انحصاری است. در برخی دادگاه‌های مبارزه با فساد به‌خصوص در کشورهایی که بیشتر از سنت سخت‌گیرانه‌تر حقوق مدنی فرانسه متأثر هستند، بازپرس‌ها و دادستان‌های ویژه با تشکیلات دادگاه مبارزه با فساد همکاری می‌کنند و بازپرسان برای تشکیل پرونده در دادگاه صلاحیت انحصاری دارند؛ هرچند دادگاه‌ها می‌توانند به پرونده‌هایی که از سوی سایر مؤسسات مطرح می‌شود نیز رسیدگی کنند. در کشورهایی مثل بوروندی^۱، کامرون^۲ و سنگال^۳ وضع بر همین منوال است.

در مقابل، برخی دادگاه‌های مبارزه با فساد به پرونده‌های مطرح‌شده از سوی دفتر دادستان رسیدگی می‌کنند؛ به این دلیل که کشور نهاد مبارزه با فساد ندارد و یا از این‌رو که نهاد مبارزه با

۱. IMF، ۲۰۱۰؛ تات، ۲۰۱۳.

۲. ایلیاسو، ۲۰۱۴.

۳. لیو شماره ۵۴-۸۱.

فساد قدرت پیگیری حقوقی مستقیم را ندارد؛ برای مثال در مالزی و کنیا دادستان (نه نهاد مبارزه با فساد) قدرت تشکیل پرونده در دادگاه‌های مبارزه با فساد را داراست.^۱ در برخی از کشورها دادگاه مبارزه با فساد به پرونده‌های مطرح شده از سوی نهاد مبارزه با فساد یا دادسرای عمومی رسیدگی می‌کند؛ برای مثال در اوگلندا، شعبه ویژه مبارزه با فساد دادگاه عالی، هم به پرونده‌هایی که از سوی رئیس کل دادستانی و یا بازرسی کل کشور (نهاد مبارزه با فساد در اوگاندا) مطرح می‌شود و هم به پرونده‌های ارجاعی از سوی مسئولان امور مالیاتی اوگاندا رسیدگی می‌کند.^۲

در این زمینه اندونزی نمونه جالبی است؛ زیرا بنابر مصوبات دادگاه قانون اساسی این کشور مقامی که می‌تواند پرونده‌ها را در دادگاه تپیکور تشکیل دهد، تغییر کرد. بنا بر قانون اولیه سال ۲۰۰۲ فقط نهاد مبارزه با فساد اندونزی که با عنوان KPK شناخته می‌شود می‌توانست پرونده‌ها را به دادگاه‌های تپیکور ارجاع دهد؛ بدین ترتیب، پرونده‌های مطرح شده از سوی دادستانی عمومی نیز در دادگاه‌های عادی بررسی می‌شد. در سال ۲۰۰۶ دادگاه قانون اساسی اندونزی مصوب کرد که این دو سیستم پیگیری با اصل برابری در برابر قانون اساسی مغایرت دارد. استدلال دادگاه در توجیه این تصمیم این بود که بر حسب این که پرونده از سوی KPK تشکیل شده یا دادسرای عمومی، دو متهم با جرائم مشابه می‌توانند توسط سازمان‌های قضایی متفاوتی محکوم شوند که هر کدام ترکیب، رویه قضایی و نرخ محکومیت متفاوتی دارند.^۳ بازبینی سال ۲۰۰۹ با الزام به این که همه پرونده‌های فساد صرف نظر از این که توسط KPK مطرح شده‌اند یا دادسرای عمومی، باید به دادگاه تپیکور ارجاع شوند، این مشکل را حل کرد.

یکی از مسائلی که اصلاح‌گران باید در نظر داشته باشند این است که کارایی یک دادگاه ویژه مبارزه با فساد تا حد زیادی به کارایی نهاد یا نهادهایی بستگی دارد که قدرت تشکیل پرونده در

۱. یوسف، مورینیاتی و گریزیلوس، ۲۰۱۰؛ UNODC؛ ۲۰۱۳؛ EACC، تاریخ نامشخص.

۲. شوته، ۲۰۱۶.

۳. بات و شوته، ۲۰۱۴.

این دادگاه‌ها را دارند. وقتی این نهاد ناکارآمد باشد، کل فرایند به مشکل برمی‌خورد؛ به بیان دیگر قدرت زنجیره به اندازه ضعیف‌ترین حلقه است. در کشورهای مختلف، دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد ظاهراً به خوبی از پس رسیدگی به پرونده‌ها برمی‌آیند؛ اما مهم‌ترین پرونده‌ها - که به احتمال قوی وجود یک دادگاه ویژه برای آن‌ها از همه مهم‌تر است - اصلاً به صحن این دادگاه‌ها نمی‌رسند؛ چراکه نهاد مبارزه با فساد با دادستانی این پرونده‌ها را ارجاع نمی‌دهد؛ درواقع صاحب‌منصبان فاسد مادامی به یک دادگاه ویژه مبارزه با فساد اجازه فعالیت بدون هرگونه مداخله می‌دهند که بتوانند نفوذ کافی بر دادستانی یا مجریان قانون اعمال کنند و از هرگونه پیگرد قانونی جدی در امان باشند؛ برای مثال، منتقدان زیادی در اسلوواکی این موضوع را اصلی‌ترین دلیل عدم محکومیت سیاستمداران رده بالا در دادگاه ویژه کیفری اسلوواکی عنوان کرده‌اند؛ موضوعی که متأسفانه با انحلال شبکه‌ای از پلیس‌های فاسد، دادستان‌ها و حتی یک قاضی در سال ۲۰۲۰ تأیید شد.^۱ در زیمبابوه نیز دادگاه‌های جدید مبارزه با فساد تا اندازه‌ای به‌خاطر نابسندگی تحقیقات و عدم آمادگی دادستانی نتوانست انتظارات را برآورده کند.^۲

در مورد این‌که یک دادگاه ویژه چقدر می‌تواند بر رفتار دادستانی‌ها مؤثر باشد، شک‌وت‌ریدیهایی وجود دارد. در فیلیپین شاهدان زیادی به این نکته اشاره می‌کنند که اداره آموذمان^۳ که مسئول تحقیق و پیگیری پرونده‌های فساد است با اقداماتی مثل عدم حضور در تاریخ استماع و درخواست‌های مکرر برای تمدید وقت دادگاه، مقصر اصلی بروز تأخیر در پرونده‌های مورد بررسی در ساندیگانایان است. مقررات جدیدی که در سال‌های ۲۰۱۷ و ۲۰۱۸ توسط دادگاه عالی تصویب شده‌اند، توانسته‌اند این مشکل را تا اندازه‌ای برطرف کنند.

نکته مهم‌تر این‌که طراحان سازمانی باید نظام قضایی مبارزه با فساد را به مثابه یک کل ببینند و سیستم را طوری طراحی کنند که بخش‌های مختلف آن در کنار هم به شکلی کارآمد عمل کنند.

۱. سیروتیکووا، ۲۰۲۰

۲. موندوپا، ۲۰۲۱

این اجزا تشکیل‌دهنده شامل نهاد مبارزه با فساد (و یا دادستانی)، دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد، مجری قانون و غیره است. توجه دقیق به طیفی از گزینه‌های طراحی سازمانی فقط زمانی منطقی خواهد بود که بافتار به‌خوبی درک شود.

کادر ۳ فهرست خلاصه‌ای است از سؤالات و تصمیمات اساسی که به فرایند تصمیم‌گیری کمک می‌کنند. ممکن است برخی تصمیم بگیرند یک دادگاه ویژه مبارزه با فساد تشکیل دهند یا صرفاً چند قاضی را مسئول رسیدگی به پرونده‌های فساد نمایند. دادگاه ویژه مبارزه با فساد می‌تواند به دادرسی‌ها، درخواست‌های تجدیدنظر یا هر دو رسیدگی کند. می‌تواند بزرگ یا کوچک باشد و صلاحیت قضایی گسترده یا محدودی داشته باشد. می‌تواند برای استخدام و برکناری قضات تمهیدات خاصی را در نظر بگیرد. همچنین می‌تواند رویه‌های ویژه یا ساده‌ای برای رسیدگی به پرونده‌ها و درخواست‌های تجدیدنظر داشته باشد.

در این زمینه مدل‌های متفاوتی برای تخصص‌گرایی قضایی وجود دارد و هیچ‌گونه رویکرد درست یا مجموعه‌ای از بهترین شیوه‌های ممکن مشخص نشده است. وقتی در مورد تشکیل یا عدم تشکیل یک دادگاه ویژه و نحوه طراحی آن تصمیم می‌گیرید باید به مشکلات خاصی که قرار است به‌واسطه این تخصص‌گرایی حل شوند، خوب فکر کنید. در کشورهایی که ممکن است به هر طریق محدودیت‌ها یا اثرات دیگری بر نحوه عملکرد دادگاه‌ها اعمال کنند نیز لازم است دیگر جنبه‌های سیاسی، قانونی و محیط سازمانی در نظر گرفته شوند.

کادر ۳. دادگاه‌های مبارزه با فساد: تصمیم‌های اساسی

چرا تخصص‌گرایی لازم یا مطلوب است؟ آیا به‌خاطر نیاز به کارایی و تجربه است یا لزوم سلامت و استقلال در محیطی که دیگر به دادگاه‌های عمومی اعتمادی نیست؟ آیا دلایل دیگری هم در میان است؟ آیا تنظیم یک سازوکار ویژه بهترین راه برای رویارویی با این چالش است؟ آیا راه‌های جایگزین دیگری هم وجود دارد؟

وقتی به تصمیمات کلیدی زیر در مورد مدل تخصص‌گرایی فکر می‌کنید لازم است پیش از هر چیز دلایل تشکیل دادگاه را در نظر داشته باشید:

- **جایگاه دادگاه مبارزه با فساد در سلسله‌مراتب قضایی.** مهم‌ترین سؤال این است که دادگاه ویژه به‌عنوان دادگاه بدوی عمل می‌کند یا دادگاه استیناف یا هر دو و کدام دادگاه عالی‌تر (در صورت وجود) صلاحیت نظارت بر احکام دادگاه مبارزه با فساد را دارد.
- **بزرگی دادگاه.** چند قاضی کرسی‌های دادگاه ویژه مبارزه با فساد را در اختیار خواهند گرفت یا به‌عنوان قضات ویژه مبارزه با فساد منصوب خواهند شد؟ تخصص‌گرایی می‌تواند منابع مورد نیاز برای اصلاحات گسترده‌تر را مصرف کند. تعداد قضات موجود آن قدر هست که بتوان از میان‌شان دست به انتخاب زد؟ در صورتی که قضات درست عمل نکنند یا به‌دلیل نبود منابع و تسهیلات آموزشی کافی فاقد تجربه لازم باشند، این موضوع باید به‌صورت کلی حل شود یا اولویت با حوزه‌های قانونی خاصی مثل مبارزه با فساد باشد؟
- **دامنه ذاتی صلاحیت قضایی دادگاه مبارزه با فساد.** یعنی دادگاه به چه نوع پرونده‌هایی رسیدگی می‌کند. دامنه صلاحیت قضایی دادگاه بر پرونده‌های قضایی گسترده یا به‌شدت محدود است؟ دامنه صلاحیت دادگاه چطور محدود خواهد شد؛ برای مثال با شدت جرم یا هویت مجرم؟
- **ارتباط بین دادگاه ویژه مبارزه با فساد و دادستانی ویژه مبارزه با فساد.** دادستان می‌تواند آژانس مبارزه با فساد باشد. کارایی یک دادگاه ویژه برای مبارزه با فساد تا حد زیادی به کارایی نهاد یا نهادهایی که قدرت تشکیل پرونده در این دادگاه‌ها را دارند، بستگی دارد.
- **دادگاه مبارزه با فساد باید تمهیدات خاصی برای گزینش، برکناری یا شرایط کاری قضات بیاندیشد یا نه.** قضات این دادگاه‌ها باید با همان شرایط قضات عادی در سطح مشابه نظام قضایی استخدام شوند یا شرایط متفاوتی برای استخدام آن‌ها تعریف شود؟
- **رویه‌های کاملاً متفاوتی برای دادگاه‌های مبارزه با فساد در پیش گرفته شود یا نه.** در مقایسه با رویه‌های رسیدگی به پرونده‌های کیفری مشابه در دادگاه‌های عادی لازم است دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد رویه‌های متفاوتی داشته باشند یا نه؛ در صورتی که رویه‌های ناسنده نظام قضایی عمومی یکی از دلایل تخصص‌گرایی است و در صورتی که رویه‌ها در این سیستم قابل تغییر یا مجاز به تغییر نیستند، لازم است رویه‌های ویژه‌ای معرفی شوند.

بخش ۵: نتیجه‌گیری

ناکارآمدی سازوکارهای نظام قضایی عمومی برای برخورد درست با فساد بسیاری از کشورها را به سمت تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد سوق داده است. از بسیاری جهات بحث در دفاع و رد تخصص‌گرایی قضایی در زمینه مبارزه با فساد حاوی ملاحظات مشابه با تخصص‌گرایی در دیگر حوزه‌هاست؛ اما پرونده‌های فساد مسائل و چالش‌های خاص خودشان را دارند. متداول‌ترین دلیل در توجیه تشکیل نهادهای قضایی ویژه برای رفع مشکل فساد، نیاز به کارایی بیشتر در فرایند رسیدگی به این نوع پرونده‌هاست. درعین حال، این موضوع پیامی را به مخاطبان داخلی و بین‌المللی می‌رساند که عزم دولت برای مبارزه با فساد جدی است. تمایل به تقویت هرچه بیشتر مهارت فنی ویژه که یکی از عوامل مهم در پیشبرد دیگر تخصص‌گرایی‌های قضایی بوده است، در بیشتر کشورها دومین ملاحظه مهم برای تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد است.

در طول شش سالی که از انتشار اولین نگاشت گزارش تحقیقی دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد می‌گذرد، تعداد دادگاه‌ها با یک‌سوم افزایش به ۲۷ حوزه قضایی با تخصص مشخص در این زمینه رسیده است. متأسفانه آن گونه که در تحقیق روی نسخه اصلی سال ۲۰۱۶ و نسخه فعلی مشخص بود، اغلب به‌سختی می‌توان به اطلاعاتی بیش از آنچه در اساسنامه تشکیل دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد آمده است، دست پیدا کرد. در این خصوص به داده‌های بیشتر و بهتری نیاز است؛ به‌خصوص اطلاعاتی که به ارزیابی دقیق عملکرد این دادگاه‌ها کمک کند.

دسترسی محدود به اطلاعات به‌خصوص در ارتباط با طراحی دادگاه‌های جدید نشان می‌دهد که این دادگاه‌ها به سمت تخصص‌گرایی نسبتاً ساده در سطح دادگاه بدوی پیش می‌روند و روند استیناف اغلب در نظام قضایی عمومی بررسی می‌شود. نزدیک به نیمی از حوزه‌های قضایی مورد بررسی از این مدل پیروی می‌کنند. هم‌چنین مشاهده شد تعداد نظام‌های موازی فراگیر رو به افزایش است و ممکن است برخی از دادگاه‌های دسته اول در طول زمان ویژه‌تر شده و برحسب تعداد و پیچیدگی پرونده‌ها در سطح استیناف شروع به فعالیت کنند. استخدام قضات بیشتر برای رسیدگی به پرونده‌های فساد یا نظام‌های ترکیبی مبسوط‌تر مشاهده نشد.

اصلاح‌گرانی که به دنبال تشکیل دادگاه‌های جدید هستند بدون شک به طراحی و فرایندهای جاری در دادگاه‌های مبارزه با فساد موجود علاقه‌مندند. متأسفانه هیچ بستری وجود ندارد که قضات دادگاه‌های مبارزه با فساد بتوانند از آن طریق با هم‌تایان‌شان در دیگر حوزه‌های قضایی و افرادی که به پیشبرد تخصص‌گرایی در کشورشان علاقه‌مندند، ارتباط برقرار کنند.

در تشکیل دادگاه‌های جدیدتر مبارزه با فساد به‌خصوص در حوزه‌های قضایی که اعتماد عمومی به سیستم قضایی موجود پایین است، یکی از جنبه‌هایی که بیش‌ازپیش به چشم می‌خورد، گزینش و ارزیابی نامزدهای قضا و دیگر روش‌ها برای اطمینان از سلامت نهادهای جدید است. بارزترین نمونه در این زمینه، دادگاه عالی مبارزه با فساد در اوکراین است که در گزینش متقاضیان از متخصصان بین‌المللی کمک می‌گیرد. با این حال دیگر کشورهای اروپای شرقی مثل اسلواکی، آلبانی و ارمنستان نیز رویه‌های دقیق و موشکافانه‌ای برای گزینش قضات دادگاه مبارزه با فساد دارند.

در سال ۲۰۲۲ به‌نظر می‌رسد خیلی دور از انصاف نباشد اگر دستاورد دادگاه‌های مبارزه با فساد موجود را ناهمسان توصیف کنیم. به نظر می‌رسد این دادگاه‌های ویژه در برخی کشورها نقش مثبتی ایفا می‌کنند. برخی دیگر دچار سردرگمی شده یا با چالش‌های مهمی روبه‌رو شده‌اند و معدودی از آن‌ها در برابر فساد تسلیم شده و یا تحت نفوذ سیاسی درآمده‌اند. ارزیابی قطعی نیازمند تحقیق هرچه عمیق‌تر علل موفقیت‌ها و شکست‌های دادگاه‌های ویژه و تناسب برخی مدل‌ها برای حل مشکلات ویژه است. این کار نیازمند دسترسی و در برخی حوزه‌های قضایی گردآوری داده‌های اولیه در مورد پرونده‌ها (تعداد پرونده‌ها، انواع پرونده‌ها و متهمان، طول مدت محکمه، جرائم) و همچنین اطلاعات کلی‌تر در ارتباط با قضات و دادگاه‌های کشور است. بدون دسترسی به اطلاعات مطلوب به‌سختی می‌توان تعیین کرد تخصص‌گرایی تفاوت سیستماتیکی در پی دارد یا نه. برای سیاست‌گذاران این بدان معناست که پیش از سرمایه‌گذاری برای تشکیل یک دادگاه جدید لازم است سیستم‌های موجود و سازوکارهای آن را با صراحت تمام و با تکیه بر شواهد تجزیه و تحلیل کنند.

منابع

- Adams, J. E. and López, M. 2021. The anti-bribery and anti-corruption review: Mexico. The Law Reviews, 10 December.
- Anti-Corruption Commission of Sierra Leone. 2019a. Chief justice commissions the AntiCorruption Court. Press release, 11 December.
- Anti-Corruption Commission of Sierra Leone. 2019b. Special anti-corruption division of the High Court created in the judiciary.
- Associated Press of Pakistan. 2005. 286 cases pending with accountability courts: Official Dawn.com, 7 May.
- Attorney General Croatia. 2021. Report on the work of the State's Attorney Offices of the Republic of Croatia in 2020.
- Badal, L. A. 2021. Justice on hold at Rangpur Special Judge's Court! Dhaka Tribune, 9 March.
- Balkan Insight. 2008. Croatia sets up anti corruption courts. 28 November.
- Baum, L. 2011. Specializing the courts. University of Chicago Press.
- BBC News. 2009. US demands Afghan 'bribery court'. 15 November.
- Birzeit University. 2013. Birzeit's Law Institute and UNDP agree on anti-corruption assistance project. 20 May. West Bank, Palestine.
- Buan, L. 2018. EXPLAINER: SC ruling on inordinate delay and why it matters. Rappler, 1 August.
- Butt, S. and Schütte, S. 2014. Assessing judicial performance in Indonesia: The Court for Corruption Crimes. Crime, Law and Social Change 62(5): 603–19.
- Cabinet du Président, Republic of Burundi. 2022. Décret no. 100/058 du 06 mai 2022 portant nomination de certains magistrats de la cour anti-corruption.
- Centre for Policy Alternatives. 2018. A brief guide to the Judicature (Amendment) Act no. 9 of 2018. Colombo.
- Chowdhury, G. S. 2007. Country report: Bangladesh. In Resource Material Series no. 71, 103-12. United Nations Asia and Far East Institute for the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders (UNAFEI).

- Director of Public Prosecutions, Kenya. 2014 Annual anti-corruption report by the director. of public prosecutions. Nairobi.
- Dix, S. 2011. Corruption and anti-corruption in Nepal. Norwegian Agency for Development Cooperation (NORAD).
- Dorić, P. 2016. Croatia. Freedom House.
- EACC (Ethics and Anti-Corruption Commission, Kenya). n.d. The Anti-Corruption and Economics Crimes Act 2003 explained: A manual for public officers and members of the public.
- FIDH (International Federation for Human Rights). 2014. Sénégal: CREI a special court which does not guarantee the right to a fair trial. Press release, 25 June.
- Fombad, C. M. 2015. Update: Researching Cameroonian law. Hauser Global Law School Program, New York University School of Law.
- Gramckow, H. and Walsh, B. 2013. Developing specialized court services: International experiences and lessons learned. Justice and Development Working Paper 24/2013. World Bank Legal Vice presidency.
- GTP (Government Transformation Programme). 2010. Fighting corruption. In Annual Report 2010, 66–104. Government of Malaysia.
- GTP (Government Transformation Programme). 2012. Annual Report 2012. Government of Malaysia.
- Gunjic, I. 2022. Albania's Special Courts against Corruption and Organised Crime. U4 Brief 2022:1. U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute.
- Gutcher, L. 2011. Afghanistan's anti-corruption efforts thwarted at every turn. Guardian, 19 July.
- Gyawali, K. 2021. Nepal's anti-corruption watchdog haunts low-level staff to leave the big fish aside. Onlinekhabar, 19 July.
- Heidler, S. 2016. Thailand introduces new anti-corruption court. Al Jazeera, 2 Octob.
- Holmes, L. 2007. The corruption–organized crime nexus in Central and Eastern Europe. In Terrorism, organised crime and corruption: Networks and linkages, ed. L. Holmes, 84–108. Edward Elgar.
- Iliasu, M. 2014. The creation of the Cameroon Special Criminal Court: Better days for criminals.

- IMF (International Monetary Fund). 2010. Burundi: Poverty Reduction Strategy Paper: Second implementation report. Country Report 10/312.
- Johnsen, J., Mathisen, H., Hechler, H., and de Sousa, L. 2011. How to monitor and evaluate anti-corruption agencies: Guidelines for agencies, donors, and evaluators. U4 Issue 2011:8. U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute.
- Kamga, S. D. and Fombad, C. M. 2020. The Cameroonian Special Criminal Court: The futility of combating corruption where the basics of constitutionalism are absent. In Corruption and constitutionalism in Africa: Revisiting control measures and strategies, ed.C. M. Fombad and N. Steytler, 417–433. Oxford University Press.
- Kapama, F. 2016. Tanzania: Corruption court starts its operations. Tanzania Daily News, 8 September.
- Koirala, B. P., Khadka, K., and Timsina, Y. 2015. Anti-corruption interventions in Nepal: Policy, practices and possible collective interventions. Royal Norwegian Embassy in Kathmandu.
- Kuris, G. 2014. From underdogs to watchdogs: How anti-corruption agencies can hold off potent adversaries. Innovations for Successful Societies.
- Kuvvet, E. 2021. Anti-corruption courts and foreign direct investments. International Review of Economics and Finance 72 (March): 573–582.
- Kuz, I. and Stephenson, M. 2020. Ukraine's High Anti-Corruption Court: Innovation for impartial justice. U4 Brief 2020: 3. U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute.
- Kuzmova, Y. 2014. The Bulgarian Specialized Criminal Court after one year: A misplaced transplant, an instrument of justice, or a tool of executive power? Boston University International Law Journal 32: 227-64.
- LegiGlobe. 2018. Sénégal: Les juridictions spécialisées. 1 July. Library of Congress. 2016. Thailand: Corruption court established. Global Legal Monitor.

- Madeira, L. M. and Geliski, L. 2021. An analytical model of the institutional design of specialized anti-corruption courts in the global south: Brazil and Indonesia in comparative perspective. *Dados* 64(3)
- Malaysian Judiciary. 2020. Yearbook 2020.
- marijan, R. 2008. Supreme Court judges not transferring to USKOK. *Dalje.com*, 16 November.
- Mason, W. 2011. *The rule of law in Afghanistan: Missing in inaction*. Cambridge University Press.
- Meagher, P. 2004. Anti-corruption agencies: A review of experience. *IRIS Discussion Papers on Institutions & Development*, no. 04/02. Center for Institutional Reform and the Informal Center (IRIS), University of Maryland, College Park.
- Miller, D. E. 2010. Palestine authority inaugurates anti-corruption court. *Jerusalem Post*, 24 October.
- Mundopa, M. (2021). Zimbabwe's anti-corruption courts. Progress and challenges. U4 Brief 2021:3. U4 Anti- Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute.
- Munene, M. 2015. How corruption suspects use courts to derail and stop prosecution. *Daily Nation (Kenya)*, 19 December.
- National Assembly of Burundi. 2021. Analyse et adoption du Projet de loi organique portant réattribution des compétences de la cour anti-corruption, de son parquet général et celles de la brigade spéciale anti-corruption.
- Niyonkuru, A. P. 2013. Anti-Corruption Court of Burundi: When the question of jurisdiction arises in reverse direction. *Konrad Adenauer Stiftung African Law Study Library*, vol. 16. Konrad Adenauer Stiftung, Rule of Law Program for Sub-Saharan Africa.
- NST. 2011. 18 special courts for graft cases now open. *Malaysia Today*, 23 February.
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). 2013. *Specialised anti-corruption institutions: Review of models*. 2d ed. Paris.
- PACC (State of Palestine Anti-Corruption Commission). 2012. *The national strategy on anti-corruption 2012–2014*.
- Parajuli, S. P. 2010. *Criminal justice response to corruption in Nepal*.

- In Resource Material Series no. 80, 179–188. United Nations Asia and Far East Institute for the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders (UNAFEI).
- Piet, B. 2014. Corruption court worsens judicial delays. Mmegi Online, 16 October.
 - Poudel, M. S. 2012. A summary of anti-Corruption measures in Nepal. In Resource Material Series no. 86, 166–177. United Nations Asia and Far East Institute for the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders (UNAFEI).
 - Ramadhan, C. R. 2021. Reviewing the Indonesian anticorruption court: A cost-effective analysis. Law and Development Review 15(1)
 - Republic of Kenya Judiciary. 2019. Case management report for corruption cases: July to December 2019.
 - Ringera, A. 2009. Slow court system frustrating war against corruption. Daily Nation (Kenya), 5 September.
 - Schatz, F. 2019. Madagascar's specialised anti-corruption court: The quest to end impunity. U4 Brief 2019:2. U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute.
 - Schütte, S. A. 2016a. Specialised anti-corruption courts: Indonesia. U4 Brief 2016:4. U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute.
 - Schütte, S. A. 2016b. Specialised anti-corruption courts: Uganda. U4 Brief 2016:5. U4 Anti- Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute.
 - Schütte, S. A. and Butt, S. 2013. The Indonesian Court for Corruption Crimes: Circumventing judicial impropriety? U4 Brief 2013:5. U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute.
 - Shapi, B. 2015. Corruption court completes two cases. Botswana Daily News, 4 February.
 - Sirotnikova, M. G. 2020 Slovakia works to end the corrupt era of 'our people'. Balkan Insight 24 November.
 - Smith, J. 2019. Tanzania, where Magufuli is waging a war on democracy. Council on Foreign Relations blog, 15 November.

- Stephenson, M. 2016a. Specialised anti-corruption courts: Philippines. U4 Brief 2016:3. U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr.Michelsen Institute.
- Stephenson, M. 2016b. Specialised anti-corruption courts: Slovakia. U4 Brief 2016: 2. U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute.
- Stephenson, M. and Schütte, S. A. 2016. Specialised anti-corruption courts A comparative mapping. U4 Issue 2016:7. U4Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute.
- Tate, T. 2013. A commitment to end corruption or criminalize anti-corruption activists? A case study from Burundi. Journal of Human Rights Practice 5(3): 478–488.
- The Star. 2022. MACC: Special corruption courts key to high conviction rate for graft. 14 June.
- Timchia, Y. 2013. Cameroon, where one can legally pay their way out of jail. Africa Review, 26 January.
- UNDP (United Nations Development Programme). 2012. PACC and UNDP sign USD 270,000 agreement to enhance anti-corruption efforts. Press release, 30 August.
- UNDP (United Nations Development Programme). 2016. European anti-corruption agencies: Key preventive mechanisms. Ukraine
- UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). 2013. Country review report of Malaysia.
- UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). 2014a. Country review report of the Republic of Botswana.
- UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime). 2014b. Final independent project evaluation of the support to the fight against corruption: IDN/T81 Indonesia.
- USAID Government Accountability Initiative. 2021. Adjudication of corruption cases.
- US Department of State. 2021. 2021 country reports on human rights practices: Burundi.
- Vassileva, R. 2022. Bulgaria's failed specialized criminal justice experiment. Verfassungsblog, 29 April.

- Vaughn, D. and Nikolaieva, O. 2021. Launching an effective anti-corruption court: Lessons from Ukraine. U4 Practice Insight 2021:1. U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute.
- World Bank. 2011. Malaysia court backlog and delay reduction program: A progress report.
- Yusoff, A. Y., Murniati, S., and Greyzilius, J. 2012. Combatting corruption: Understanding anti-corruption initiatives in Malaysia. IDEAS Malaysia
- Zimmer, M. 2009. Overview of specialized courts. International Journal for Court Administration 2(1): 46–60.

Statutes and Court Rulings

- Armenia. Constitutional Law on Amending and Supplementing Constitutional Law on the Judicial Code of the Republic of Armenia, 2021. Unofficial translation.
- Bulgaria. Act to amend and supplement the Judiciary Act. Published in State Gazette no.32, 26 April 2022.
- Croatia. Law on the Office for the Suppression of Corruption and Organised Crime. 2004. Unofficial translation.
- High Court Podgorica (Montenegro). 2020 Work Report for the Period of 01.01.2019–31.12.2019. Su br. 8/2020.
- Kenya. Anti-Corruption and Economic Crimes Act. 2003
- Kenya Gazette, vol. CXVIII, no. 153. Gazette Notice no. 10263. 9 December 2016.
- Montenegro. Law on Courts of Montenegro (2015). 26 February 2015
- Pakistan. National Accountability Ordinance XVIII of 1999, as modified in 2010.
- Palestine. Law by Decree no. 37 of 2018, Amending the Anti-Corruption Law.
- Philippines. Re: Problem of delays in cases before the Sandiganbayan. A.M. no. 00805SC. Supreme Court Manila en banc, 28 November 2001.
- Republic of the Philippines, Supreme Court, Baguio City. Revised guidelines for continuous trial of criminal cases. A.M. no. 15-06-10-SC. 25 April 2017.

- Republic of the Philippines, Supreme Court, Manila, en banc. 2018 revised internal rules of the Sandiganbayan. A.M. no. 13-7-05-SB. 9 October 2018.
- Senegal. Loi no. 81-54 du 10 juillet 1981: Créant un Cours de Répression de l'Enrichissement Illicite. Published in Journal Officiel de la République du Sénégal, 24 July 1981, 715–17.
- Serbia. Law on organisation and jurisdiction of government authorities in suppression of organised crime, terrorism and corruption. 1 March 2018.
- Tanzania. The Economic and Organised Crime Control Act. Revised Edition 2022. 22 June 2022.
- Tunisia. Loi organique no. 2016-77 du 6 décembre 2016, relative au pôle judiciaire économique et financier. 6 December 2016.



انتشارات سازمان
پارسی کل کشور

دادگاه‌های ویژه مبارزه با فساد، به‌صورت روزافزون به‌عنوان ویژگی راهبردهای کشورهای مختلف برای تسریع و اصلاح روند مبارزه با فساد مورد توجه قرار گرفته‌اند. علت تشکیل چنین دادگاه‌هایی، رفع نگرانی‌های موجود در خصوص توانایی دادگاه‌های معمول برای رسیدگی دقیق، سریع و منصفانه به پرونده‌های فساد است؛ اگرچه روال قطعی مشخصی برای نحوه عملکرد چنین دادگاه‌هایی وجود ندارد؛ لیکن بررسی مدل‌ها و تجربیات موجود در عرصه بین‌المللی راهنمای بسیار خوبی برای تبادل دانش فنی و تجربیات در این زمینه خواهد بود.

